

TÜRK DÜNYASI MİTOLOJİK DESTANLARI İLE KALEVALA DESTANININ TİPOLOJİK AÇIDAN MUKAYESESİ*

Typological Comparision of Turkish World Mythological Epics and Kalevala Epic

Типологическое сравнение поэтического эпоса Калевала с мифологическими эпосами тюркского мира.

Ali Osman ABDURREZZAK**

Gazi Türkiyat, Bahar 2014/14: 189-223

Özet: Destanlardaki kalıp ifadelerin yanı sıra belli kalıplar içerisinde hareket eden, sergilemiş olduğu davranışlar ile karakteristik niteliğe sahip olan kişi(ler) tip olarak değerlendirilir. Destanlarda baş kahraman özelliğini taşıyan merkez figür arketip olarak adlandırılırken, destan kahramanları stereotip olarak adlandırılan kalıp olayların merkezinde yer alırlar. Göstermiş oldukları davranışlara göre dâhil oldukları tip özelliği de değişiklik göstermektedir. Bilge, alperen, kadın, anne, yardımcı, karşı kahraman (düşman/rakip), hain, merkez kahraman, trajik tipleri gibi sınıflandırmalar destan yapısı içerisinde zıtlıkların varlığına da işaret etmektedir. Yardımcı tipin karşısında düşman ve hain tipinin olması iyi-kötü karşıtlığının varlığına ve zıtlıkların birbirlerini tamamlayıcı özelliği ile ilişkilidir. Bu çalışmada Türk dünyası mitolojik destanları ile Kalevala destanının tipolojik açıdan benzer ve farklı yönleri ortaya konulmuştur. Benzerliklerin farklılıklardan fazla oluşu da destanların genelinde şablon davranış ve karakterlerin ortak özelliklere sahip oluşu ile açıklanabilir.

Anahtar kelimeler: Arketip, stereotip, bilge tipi, alperen tipi, kadın tipi, yardımcı tip, düşman tipi

Abstract: Person(s) who behave, has characteristic quality and his/her behaviour shown off is utilised as a type as well as pattern expression in the epics. While the central figure that has a heroic feature is named as archetype, the epic heroes are in the centre of pattern events which are named stereotype. According to the behaviour they show, the type feature they involve changes. Classifications such as wise, hero, women, mother, helper, anti-hero (enemy/opponent), betrayer, central hero, tragic types are sign of contrasts. Taking place of the enemy and betrayer types over against the helper types connects bad-good comparison and the complementing each other feature of contrasts. In this study, similarities and differences have been revealed from typical aspect of Turkish World Mythological Epic and Kalevala Epic. That similarities are more than differences can be explained that stereotype behaviour and characters have common trait in every part of epics.

Key words: Archetype, stereotype, wise type, brave type, woman type, helper type, enemy type

Аннотация: Тип в эпосе это лицо которое действует в определенной сфере, высказывает определенные фразы и своими поведением представляет своеобразный характер. Архетип-это главный герой и центральная фигура в эпосах, а этические герои находятся в центре образцового события называемого стереотип. В зависимости от ихнего поведения изменяется и тип к которым они относятся. Классификация типов как мудрый, сильный, женщина, мать, помощник, герой противопоставленный другому

* Bu makale, Ali Osman Abdurrezzak, *Türk Dünyası Mitolojik Destanları ile Kalevala Destanı Üzerine Mukayeseli Bir Araştırma*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014 (Basılmamış Doktora Tezi), adlı çalışmadan üretilmiştir.

** Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Halk Bilimi Bölümü Doktora öğrencisi, Ankara / TÜRKİYE. ali-37@hotmail.com

(враг/противник), предатель, главный герой, трагические лица показывают нам наличие противоречий в эпосах. Наличие врага и предателя против типа-помощника, показывает существование добра и зла и ихнее противоположенное дополняющее свойство. В статье даётся типологическое сравнение сходных и различных аспектов поэтического эпоса Калевала с мифологическими эпосами тюркского мира. Наличие многих сходств и различий можно объяснить общими примерными чертами лиц и ихних поведений в эпосах.

Ключевые слова: Архетипы, стереотипы, тип мудрого, тип сильного, тип женщины, тип помощник, тип врага.

Giriş

Destanlardaki tiplerin motiflerin içerisinde yer aldığı, motiflere hareket kazandırmanın aslında tipler olduğu söylenebilir. Tip ve motiflerin oluşumunda belli şablon ve kalıp davranışlar söz konusudur. Bu yüzden toplumsal temsil kavramı aynı zamanda bilinç arkasında yatan ideal ve ideal olmayan kişi özelliğini ortaya koyan ve tasavvur edilen hayalî yapılarıdır. Düşmana karşı alperen tipi nasıl ki sosyolojik bir gerçek ise zıtlıkların ortaya çıkardığı ifadeler de kaçınılmazdır. Destan motifi içerisinde karakter bir tipe dâhil olur. Diğer bir deyişle destan figürleri kimlik kazanır. “Tüm din ve mitlerdeki merkez figürler karakterler olarak arketiptir” (MacClancy 1986: 59). Motifler, kültürler ve tiplerin arketip kavramı bağlamında değerlendirilebilmeleri ortak simgelere sahip olmalarından kaynaklanmaktadır.

“İnsan doğasının önemli ifadeleri olan mit ve din arketiplerinin meydana geldiği ortak bilinçaltının doğrudan belirteleri” olması tip kavramının belli olaylar etrafında gelişen kişinin dâhil olduğu ve olayların örgüsünde kalıplaşmaları meydana getirmesi ile aynı doğrultudadır (MacClancy 1986: 59). Örneğin alperen tipinin özellikleri bellidir ve kahramanın doğup, büyümesinden sonra yiğitlik sergilemesi gerekmektedir. Bunun gibi düşman, hain, kadın gibi tiplerinde oluşumu belli kalıplar içerisindeki davranışları yerine getirmesi ile gerçekleşir. Bunun yanında “toplumsal (ortak) bilinçdışı hiçbir zaman bilinçli olmamıştır. Arketip kavramı¹, toplumsal bilinçdışının kaçınılmaz bir uzantısıdır, insan ruhunun oldu olası ve her yerde belirgin bazı muhtevalarına işaret eder. Mitoloji araştırmaları bunları motifler Levy Bruhl’in ilkel psikolojisi ‘toplumsal temsiller; teoloji ise hayal kategorileri’ diye tanımlar. (Öztekin 2011: 296).

Tip konusunda kavram açıklamaları konunun netleşmesini sağlayacağından dolayı arketip kavramı yanında prototip, stereotip gibi ifadelerinden açıklanmasına

¹Anthony Stevens (1999: 72) “yaşamın tipik durumlarına uyum sağlama imkânı veren en önemli arketip kadınlarda animus, erkeklerde de anima olarak adlandırılan”, karşı cinsle ilişki kurmaya yönelik olan arketip olduğu birbirine fiziksel ve ruhsal olarak benzemeyen iki kişinin aslında bir bütünün tamamlayıcı öğeleri olduğunu ifade etmektedir. (Stevens 1999: 72). Stevens, Anthony (1999), Jung (Çev. Ayda Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul. Destanlarda kahramanların evlilik için engelleri aşmak zorunda kalmaları, sevgiliye ulaşma çabaları, dünyaya gelişin meşakkatli oluşu gibi zürriyet ve soyun devamlılığına yönelik epizotlar benzerlik gösteren durumların kalıpsal davranışa dönüşmesi ile insanların belli rolleri üstlenmesi ve buna bağlı olarak ihtiyaçların karşılanması için araya geçmesi gibi bir zaruretin sonucunda kalıpsal anlatımlar, genel geçer temalar olarak yerini almışlardır.

gerek duyulmuştur. “Prototip, herhangi bir kategoriye en iyi yansıtan örgütlü bilgi seti; stereotip, bir grup üyesinin karakteri, davranışı hakkındaki inanç; toplumsal senaryo, katılımcı ya da gözlemci olarak bireyler tarafından beklenen tutarlı ve birbirine uygun olaylar” olarak açıklanması Kalıp ifadelerin stereotip olarak adlandırıldığı gösterir (Mutlu 1998: 324).

İnsanın doğumundan ölümüne kadar geçen sürede başından geçen olaylar ve düşünceler kalıpsal yapı içerisinde değerlendirilebilir. Savaş, sevgi, ritüeller, gurur, korkaklık, pişmanlık gibi insani durumlar bir etkileşimin sonucu olarak karşımıza çıkar. Destanlarda da çeşitli karakterlerin maruz kaldıkları durumlar birbirlerine benzerlik gösterir. Böylece arketipler ortaya çıkar, bu arketipler stereotip yapılar içerisinde anlatılarak halk ürününün yapısal özelliğini ve kalıp ifadeler ile çözümlenebilirliği sistematik hale getirmeyi sağlar. Destanları analiz ederken destanlara özgü belli kalıpların varlığına bakmak gerekir. Destan aktarıcılarının da kullandıkları belli ölçüler, kelime ve ses tekrarları akılda kalıcılığı ve sözlü kültür ortamında aktarımı kolay hale getirmektedir. Bunun gibi, destan motif ve tiplerine yönelik bakış açısı belli başlı kalıp ifadeler, kullanılan motiflere, tipik karakterlere çevrilirse elde etmek istenilen verilere daha sağlıklı ulaşılabilir. Çalışmamız kapsamındaki destanlardan elde edilen tip bilgileri değerlendirilip, ortak tiplerin kalıp yargılar bağlamında ortaya çıktığı gösterilmeye çalışılacaktır.

Çobanoğlu (2007: 100) “Türk Epik Destan Geleneğinde Tipler” başlığı altında tipler ile ilgili olarak “değişmezler ancak taşıdıkları tipe has özellikleri nedeniyle anlatıya yaptıkları katkılarla her birisi insan tabiatının bir başka yüzünü temsil ederek destanın adeta bir orkestra gibi görülebilecek olan kurgusunun oluşumunu sağlarlar” ifadesi ile tipler belli bir kalıbın şeklini almış, verilen görevi layıkıyla yapmaya çalışan karakterler olarak karşımıza çıkarlar. İyi ve kötü tipler birbirlerini var ederler.

Yaratılışın doğasında yer alan eril ve dişil rollerin ortaya çıkışı zıtlıkları da beraberinde getirmiştir. Siyah ve beyaz, gece ve gündüz, iyi ve kötü gibi karşıtlıklar aslında birbirini tamamlayıcı özelliği sayesinde birbirleriyle etkileşim içerisinde. Aynı sahnenin birbirine zıt nitelikler tarafından paylaşılması kargaşayı ve sonrasında dinginliği meydana getirir. Aynı role sahip arketipin farklı niteliğe bürünmesi ile şablonda farklılıklar ortaya çıkar. Bu çalışmada ele alınan Türk dünyası destanları ve Kalevala destanına bakıldığında arketiplerin iyi ve kötü karakter taşımalarına göre ikiye ayrıldıkları söylenebilir.

İyi ve kötü karakterler destanlarda şablon karakterin varlığının kanıtıdır. Baba tipinin olumlu niteliğe sahip olması düşünülürken, mutlak suretle iyi özellik taşıması beklenemez. Bunun gibi, kardeş, anne tipleri de niteliksel farklılıklar gösterebilir.

Başkasının bizden beklentisi diğer bir deyişle iyi, ideal olma arayışına karşılık bireyin bilinçdışı birbirleri ile kavga halindedirler².

Genel itibarıyla düşman tipin rolü tüm destanlarda iyiye karşı kötü özelliği muhteva etmektedir. Yer altı ve orta dünyada yaşayan kötü karakterleri ait oldukları âleme göre düşman tipi olarak adlandırmıştır. Düşman tipinin en önemli muhatabı merkez kahramandır. N.Temur (2012: 15) merkezi kahramanın destan süresince değişim geçirdiğini ileri sürerek tipten daha çok karakter özelliği taşıdığını belirtmektedir. Tip kavramı üzerinde verilen bu bilgiler ışığında bu makalede eli alınacak Türk dünyası destanlarından Altay, Tıva, Şor, Hakas, Başkurt, Kazak, Kırgız, Saha (Yakut) Türklerinin mitolojik unsurlar içeren destanları ile Kalevala destanının tipolojik incelemesine geçilebilir.

DESTANLARDA TESPİT EDİLEN BENZER TIPLER

Bilge Tipi

Sosyal statüsü, olağandışı özellikleri, gücü insani vasıfları en üst düzeyde olan, kötülüğe karşı iyilikten yana olan, olumlu özellikler taşıyan kişi olarak destanlarda görülen akıl danışılan bilge tip, insan zihninde olması gerektiği gibi tasarlanmış belli bir kalıba büründürülen karakter olarak yer almaktadır. Bulunduğu toplumun huzuru için çabalayan, yol gösterici, çözümleyici özelliklere sahip bilge tipin özellikle aksakallı ve yaşlı olması, tecrübe sahibi olduğuna işaret etmektedir. Çünkü destanlarda bilge tipinin sahip olduğu özelliklere bakıldığında, benzer görevler üstlendiği görülmektedir. “Kahramanın ihtiyaç duyacağı tılsımları ve öğütleri sağlayacak bir büyücü, keşiş, çoban, ya da demirci” bilge tipi olarak karşımıza çıkabilir (Campbell 2010: 89). Bu tanıma uygun olarak Kalevala destanında Ilmarinen örnek gösterilebilir.

Hakas destanı Altın Arığ'da kudretli Huu İney adında kahramanın daha iyi iradeli olan yeryüzünün zirvesi Kirim Dağı üzerindeki altı sivri başlı ak kayanın gece olunca, ay ışığıyla, gündüz olunca ay ışığıyla parlayan bu kayanın içinde altın yeleli, altın toynaklı Sabbar atı ile Altın Arığ kızın yaşadığı bildirilir. Altın Arığ kendinden yaratılmıştır. “Dökülecek kanı yoktur, yok olacak ruhu yoktur” diyerek Altın Arığın ölümsüz olduğu ifade edilir (Özkan 1997: 49). Huu İney adında kadının yol göstericiliği, bilinmeyi öğretmesi aynı zamanda bilgeliğin ata kültü ile olan bağımlı gösterir. Aynı destanda yaşlı adamın beyaz bastonuyla “Altın Arığ'ın topuk kemiğine üç kez vurunca küçük göğüslü alp” meydana gelir. Adına “Taptaan Mirgen” konulur. “Ak Boz'un küçük toynağına üç defa vurunca ak tavşana benzeyen, Ak Oy adlı at” meydana gelir (Özkan 1997: 301).

² Kollektif bilinçdışının arketipleri konusunda “persona, gölge” kavramları için bkz. Fordham 2008: 59-64.

Väinämöinen, Ilmarinen, Lemminkainen gibi başkahramanlar güç ve cesaret sahip savaşçı bir özelliğe sahip değillerdir. "Bu durum Samponun çalınması sonrasında, Pohjolanın genç kızının Sampoyu geri almak için bir gemi ile bu başkahramanların peşinden gitmesi sonucunda Väinämöinenin sihir ile geminin çarpıp parçalanması için bir kaya yaratması kahramanların fiziksel gücüne değil, büyü gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Korkunç uçan bir canavara dönüşen Pohjola kızına Lemminkainenin bir kılıç ile saldırması kifayetsiz kalmıştır çünkü dünyevi silahların bir hükmü yoktur. Väinämöinenin bir dümen ve meşeden bir direk ile büyüleyerek saldırması sonucunda Pohjolanın genç kızı yenilgiye uğratarak kahramanlık şiirinin başvurduğu fiziksel maharete duyulan sıradan hayranlığı uyandırmamaktadır" (Bowra 1950: 91-92).

Kalevalada erkek kahramanların eylemlerinin pasif olmayıp aktif olduğunu belirten R.Waugh (1995: 367) bireysel başarının öne çıktığını vurgularken Türk destan yapısında da benzer bir duruma dikkat çekmiştir. Çünkü destan kahramanı Türk destanlarında da genellikle yalnız yola çıkar, yeraltı ve gökyüzüne yolculuklar yapar, kaybolan kardeşini, karısını aramaya ya da babasının intikamını almaya yola çıkar. Görüldüğü gibi, Kalevala destanının kahramanlık destanından çok mitolojik zamana ait bir ürün olduğuna vurgu yapılmaktadır.

Joukahainen ile Väinämöinen'in şarkı söyleme yarışında yaşlı ve genç olmanın diğer bir deyişle yaşın zıtlık kuramını ortaya koyarak yapılan yarışın sonucunu baştan belli etmektedir. Büyü gücüne sahip, bilge kişi olan yaşlı Väinämöinen genç Joukahainen'i çamura saplar. Sihirli gücün ötesinde yaşça büyük olmanın beraberinde getirmiş olduğu statü üstünlüğü genel itibari ile destanlarda görülen bir özelliktir. Bilge kişiliğin üstünlük göstermesi de Kalevala'da vurgulanmaktadır (Obuz ve Obuz 1965: 32).

Kalevalada başkahramanın ad alması için çocukluk çağı gibi özellikler yer almasının yanında savaş hazırlığı, vedalaşma, mücadele, savaştan geri dönüş gibi yer aldığı yapısal özellikler de vardır. Başkahraman olarak görülen yaşlı ve bilgi olan Väinämöinen, bu yönü ile Türk destanlarından Dede Korkut destanındaki yaşlı ve bilge kişi Dede Korkutun sahip olduğu kimlik ile benzerlik gösterir³. Jirmunskiy (2011: 35) "Kalevala'nın kahramanı Veynemeynen veya Orta Çağ Oğuz-Türk destanının destansı şarkıcısı (ozan), aynı zamanda boyunun hikmet sahibi aksakalı, halkının mürşidi, büyücü şaman Dede Korkut, büyücü-şarkıcılarıdır" diyerek Väinämöinen ile Dede Korkut'un bilge kişilik sahibi olduklarına dikkat çekmiştir. Dahası Zhirmunsky (1969: 311) "Vatansever, yaşlı bilge kâhin, büyü ozanı ve şaman özellikleri, eski şiirin tam

³Dede Korkut gelecekte haber veren, ne söylese olan, ismi azam okumakla ona el kaldıranın kolunu havada kurutup, tutan, mucizevi bir şahıstır. Hatta onun adı ile bağlı olan kopuz düşman elinde oluşa Oğuz kahramanları o kişiye el kaldırmazlar. Lakin bütün bu ulvi sıfatlarda Dede Korkut o kadar da mukaddesleştirilmemiştir. Kitapta hiçbir Dede Korkut'un yerde dini tebliğ etmesine ait küçük bir işaret dahi yoktur. Dua yazmaz, Kur'an okumaz, yas merasimi düzenlemez. Dede Korkut bütün halkın manevi lideridir, büyük güçlü yiğitlerin biçare işi, onun müdrik sözü yapabilir. O, standaki şahıslardan esasen keskin aklı, kabiliyeti ile farklıdır (Cemşidov 1990: 62-63).

anlamıyla bağdaştırılmasıdır ve Korkut ile Väinämöinen arasında uzlaşmaya olanak verir” diyerek eski şiirlerin evrensel özelliğine sahip olduğunu ifade etmiştir.

Sihirli güçler, trans halleri gibi özelliklere sahip kişi(ler) olan şamanlar da bilge kişiler olarak görülmektedir. İbrayev (1999: 218). “*Korkut’un sade insanların dışında bir de bütün bahşılardan piri olması, onu seçkin ruhlar derecesine yükseltmiştir*” ifadesi ile Väinämöinen de destandaki Lemminkäinen, Ilmarinen, Joukahainen gibi sihirsel güçleri olan ve şamanistik özellik taşıyan karakterlerin statü olarak üstündedir.

Dede Korkut destanlarında Dede Korkut ve onun sözlerinin yansımalarının “mit” olduğunu ifade eden F. Arslan (2007: 499) metin içerisindeki muhatabımız ise “Mit”in sâdik askerlerinden birisi olan Bayındır Han olduğunu söyleminden yola çıkarak Dede Korkut gibi Kalevalada Väinämöinenin ve sözlerinin mitin meydana gelişini sağlayıcı özelliği sahip olduğunu söyleyebiliriz.

Alperen Tipi

Dünyaya gelen çocuk doğuştan gelen kalıtlar ile hayatına devam edemez. Toplumda aittik duygusuna sahip olması, kimlik arayışı ve başkalarının beklentileri sonucunda “belli özel davranışlara, alışkanlıklara, karakter özelliklerine, seçimlere, fikirlerle, inançlara, değerlere ve belli bir dile sahip bir kişi” olması zorunda olup kimlik bağlamı ile ilgili olarak mevcudiyet kazanabilir ve kendini gerçekleştirebilir” (Tok 2003: 118). Bu bağlamda destanlarda görülen sosyal statülerdeki farklılık gibi çocuğun yetişkin sınıfının bir üyesi olabilmesi özel bir alplık sergilemesi, toplumda kabul gören alışkanlık ve karaktere sahip olması, inançlı, kültürel değerlere bağlı ve toprağına ve diline sahip bir kişi olması gibi beklentiler yer almaktadır. Yiğit, savaşçı, cesur özelliği ile destan kahramanı aynı zamanda halkı içinde mücadele edebilmekte ve bencillikten uzak bütüncül bir karaktere sahiptir. Dolayısıyla alp ve alperen tiplerinin İslam öncesi ve sonrası özellikler ile tasarlayıp ikili tanım yapmak yerine inançlı, yiğit, halkı için bir amaç uğruna savaşan kahramanı tek bir sınıflama ile değerlendirebilir ve alperen tipi olduğunu söyleyebiliriz⁴.

M. Aça (2000: 13) “*Alp kavramını, Altay, Hakas, Tuva, Saha, Kırgız, Kazak, Başkur, v.s Türklerinin destancılık geleneklerini göz ardı ederek incelemek ve bu kavram çerçevesinde yorum yapmak, her zaman eksik ve hatalı tespitlerin doğmasına sebep olacaktır*” ifadesi ile batı da yaşayan Türklerin yanında Orta Asya, Güney ve Orta Sibirya gibi sahalarda da alperen tipinin varlığına vurgu yapmıştır. Alperen tipi yerine alperen tipinin kullanılmasının doğru olacağı yukarıda yapılan açıklamaya göre alp olarak geçen kavramların alperen olarak ifadelendirilmesi daha uygundur.

⁴ Çobanoğlu (2007: 101-102)'nin Türk epik destan geleneğinde tipler ile ilgili yapmış olduğu tespitlerde alp ve alperen tipinin ikizleşme yarattığını belirterek İslamiyet öncesine ait olan Oğuz Kağan destanının Uygur varyantındaki başkahramanın ben merkezcilikten uzak Tanrı tarafından seçilmiş güçlü, cesur bir özellik taşımasına dikkat çekerek hem alp hem de alperen tipine mensup bir niteliğin varlığından söz edilmektedir. İslam öncesi ve sonrasına ait kahramanın alp ve alperen olarak değil alperen tipi adı altında değerlendirilmesinin doğru olduğu kanaatindeyiz.

Destanlara bakıldığında Kalevala destanında savaş sahnelerinin yoğunluğunda ziyade bilgelik yarışının çokluğu dikkat çekmektedir. Ancak Kaleva halkı ile Pohjola halkı arasında yapılan mücadelelerin temelinde Kaleva erkeklerinin Pohjola kızları ile evlenme ve Pohjoladaki bereket ve mutluluk veren Samponun elde edilme mücadeleleri dikkat çekmektedir. Destanların genel özelliği olan iyilerin kötülere karşı galibiyeti Kalevala destanında da görülmektedir. Kalevala destanında alperen tipinin özelliği görülmektedir. Alperen tipinin özelliklerinden olan fiziksel güç, kahramana layık at, özel kılıç, yay, elbise gibi niteliklerden özellikle yay, kılıç, ok gibi aletlerin varlığı dikkat çekmektedir. Bu savaş aletlerinin sihirli güce sahip oluşları da yapılan mücadelelerden galip çıkmayı sağlamaktadır. Annenin Pohjolaya gitmemesi için engellemeye çalıştığı Lemminkäinen'in "Getir zırhlarımı, hazırla döğüş esvabımı" diye talimat vermesi savaş için hazırlık aşaması olduğuna ve özel elbisenin varlığına dikkat çekilmektedir. "babamın kılıcını alayım, yerinden çıkarayım, haftalarca soğukta kalmış, çok zaman kaybakarışmış, yerinde durmuş ağlamış, kuşananın hasretine yanmış" gibi ifadeler ise babanın kılıcının savaşta daha etkili olabileceği inancı ve buna bağlı olarak ata kültü hakkında bilgi verir (Obuz ve Obuz 1966: 11).

Kalevalada açıkça yiğit kişide olması gerekenler hakkında da bilgi verilmektedir. Lemmikahainenin annesinin Pohjoladaki tehlikeleri anlatarak vazgeçirmeyi istemesine rağmen, Lemminkäinen "koyun gibi boğazlansın, ekme gibi ufalansın er olduğunu sanan, beceriksiz kahraman, erkek diye kemer taktık, yiğit olduk yoğrulduk" diyerek yiğit olduğunu, korkaklığın kahramana yakışmayacağını belirtmektedir (Obuz ve Obuz 1966: 7).

Pohjolanın ev sahibinin büyü ile yaptığı su havuzundan Lemminkäinen'in doya doya içebileceğini söyleyerek misafirliğini kabul etmediğini göstermektedir. Bunun karşılığında Lemminkäinen büyüye büyü ile karşılık vererek üstünlüğü eline geçirmiştir. Sonunda kılıç ile çarpışan iki taraf arasında uzunca bir uğraştan sonra kazanan taraf Lemminkäinen olmuştur. Çünkü Lemminkäinen savaş tecrübesine sahip olduğu, babadan oğula geçen bir yiğitliğin varlığı, rakibini hor görmeyip, usulünce savaşmayı bilmesi gibi durumlar Lemminkäinen'in kazanması için etken unsurlardır (Obuz ve Obuz 1966: 34-35).

Untamonun bir an önce Kullervo'dan üç kez kurtulma girişiminde bulunsa da olağandışı özellikleri ile çocuk hayatta kalmayı başarmıştır. Suda boğulmayan, ateşte yanmayan, ağaca asıldığında ölmeyen Kullervo Untamo tarafından asıldığı meşe ağacına savaş aletleri ve insan resmetmesi kutsal olarak görülen ağaçlardan olan meşe ile savaş mesajını vermekte olduğu söylenebilir. Çocuğu öldürmekten vaz geçen Untamo çocuğu kendi kötü işlerinde, zor şartlarda çalıştırmaya karar vermiştir. Ancak Kullervo kendisine verilen çocuk bakıcılığı, ağaç budama işi, çit örmeciliği, harman işçiliği gibi görevlerin hiç birini yerine getirmeyerek her işi beddualar okuyarak sonlandırması düşman karakterinin özelliği olarak

görülmektedir. Kullervonun değersiz görülmesinin ardında yatan gerçeklik ise Untamo'nun düşman tipi olmasıdır (Obuz ve Obuz 1966: 88-95).

Ilmarinen Väinämöinen için üzerinde gök cisimlerinin, hayvan şekillerinin yer aldığı bir pala yapması düşman hududuna gidileceği ve bunun için hazırlık yapıldığını göstermektedir (Obuz ve Obuz 1966: 179). Ilmarinen de giyeceği savaş elbisesi hakkında "demir gömlek, çelik kemer" gibi sözcükler kullanması ve bunların insana cesaret vereceğini söylemesi hem bu madenlerin sağlamlığına hem de koruyuculuk özelliğine sahip olduğuna ve kutsallığına vurgu yapılmaktadır (Obuz ve Obuz 1966: 180).

Alperen tipinin bir başka sahnesi de düşman safına gidiş ve geri dönüş esnasında yaşanan engeller ve bu engellerin özellikle büyü ile aşılması yer almaktadır. Ilmarinen'in Pohjolalı kadının felaketinden Ukkoya sığınması, insani özellikler açısından daha gerçekçi bir yapıya sahip olduğunu gösterir (Obuz ve Obuz 1966: 234). Kendini korumak için ateşi kendine siper etmesi için dua ettiği Ukko'ya Väinämöinen bu savaş esnasında başvurmamaktadır.

Lemminkäinen'in ise önceden on yıl içerisinde savaş girmeyeceğine, hırslarının peşinden koşmayacağına söz verdiğinin Pohjola kadını tarafından hatırlatılması kötü olaylar geleceğinin habercisidir. Çünkü Sampoyu Pohjoladan kaçırılmak için Väinämöinen ve Ilmarinen'e birlikte hareket etmesi aslında bir tür sınav olarak gözükmekte olup, Väinämöinen kendi sonunun geldiğini düşünmesine neden olmuştur (Obuz ve Obuz 1966: 235).

Pohjolalı delikanlılar ay ve güneşin demir kayanın içerisinde olduğunu ve vermeyeceklerini bildirmeleri üzerine Väinämöinen ile Pohjolalı delikanlılar savaşa tutuşmaları da asıl savaşın bilgelik ile kazanılmasının dışında fiziksel çarpışmanın da yer aldığı görülür. Kahramanların fiziki yapısı hakkında Türk destanlarında olduğu gibi bilgi verilmemesi, Kalevaladaki fiziksel kavramının daha çok kılıç, ok gibi savaş araçlarının üstlendiği ve bu araçların olağanüstü güce sahip oldukları ile açıklanabilir. Väinämöinen'in ay ve güneşin parıltısını barındıran kılıcında at, kedi motifleri de Väinämöinenin üstünlüğü "güçlü silah" olarak bahsedilen kılıcının üstünlüğü ile önem kazanmaktadır (Obuz ve Obuz 1966: 316). Bu kılıcın üzerindeki hayvan motifleri de mitolojik anlamlar içermektedir.

Lemminkäinen'in Pohjoli delikanlı ile dövüşme sahnesinde ilk önce kimin dövüşe başlayacağına karar vermek için kılıçlarının boyunu ölçmeleri sonucunda Pohjolalının kılıcının yarım parmak daha uzun olması ilk kılıç hamlesi için Pohjolalı delikanlıya önceliği vermiştir (Obuz ve Obuz 1966: 300-309). Bir diğer kılıç ölçülme sahnesi Väinämöinen ile Pohjolalı delikanlılar arasında geçmektedir. Väinämöinen ile Pohjolalıların kılıçlarını ölçüşmelerinin sonucu olarak Väinämöinenin kılıcının uzun olması da Manas destanında Almambetin ayak izi ile Manas kendi ayak izinin boyutunu ölçmesi ile bilinmeyen yabancıncının gücü hakkında önceden haberdar

olabilme durumu ile benzerlik göstermektedir (Obuz ve Obuz 1966: 316).

Yiğitlik derecesini gösteren statü farklılığını vurgulayan bir başka örnek ise Er Samur destanında görülmektedir. Altay destanlarından Er Samur destanında kahramanın üstünlüğü hem fiziksel hem de sahip olduğu eşyaların özellikleri ile anlaşılmaktadır. Kara Bökönün yer altından orta âlemi izleyebilmek için kullandığı *“altmış gözlü dürbün”üne karşılık Er Samur’ın “doksan gözlü dürbün”e sahip oluşu, yer altının hâkimi kötü ruhun temsili olan Erlikten daha üst bir statüye sahip olduğunu göstermektedir (Dilek 2002: 92).*

Altay destanı Kozın Erkeş’de bahadırın *“kara sahtiyan pantolon, altmış sekiz halkalı altın kuşak, ay nakışlı, bronz nakışlı, zırlı giyecekler, doksan bronz düğme”* gibi elbisesinin özellikleri savaşçı bahadır özelliğinin işaretidir (Dilek 2002: 257).

Mitolojik zamandan uzak Behçet Mahir’den derlediği Mehmet Kaplan’ın çalışması Köroğlu destanında olağanüstü doğumun olmaması, kahramanın yiğitlik sergileyişinde farklılık yaratır. Fizikî güç ve cesaret daha gerçekçi bir hâl alır. Köroğlu destanında babası için götürdüğü yemeği almak isteyen çocukların başkahraman olan Köroğlu için engel teşkil ettiği ancak Köroğlu’nun hepsini karşı koyduğu görülür. Yolunu kesen çocuklarda ilk önce değnek ve sonrasında kılıç ile karşılık vermesi de kötüye karşı alınacak önlemlerin önemini ve yiğitlik yolundaki gelişimi göstermesi açısından önemlidir. Aslında Köroğlu bir karşı kalabalık topluluğa karşı kendisini muhafaza etme düşüncesini sokakta gördüğü garip köpeğin civardaki köpekleri darmadağın ettiğini görmesi de kendisi düşman bellediği kişilere karşı davranışını etkilemiştir (Kaplan ve diğerleri 1973: 8-10).

Genel itibarıyla destan kahramanlarının olağanüstü doğumlarına karşılık Köroğlu’nun olağanüstü bir doğumu olmadığı görülür. Bunun dışında cesareti ve fiziksel gücünün kahramanlık destanlarının genel özelliğidir. Ancak Kazak anlatmasında Kırkların Köroğluyu mezarda kayısı kuru üzüm, hurma, ceviz ile beslemeleri ve Gavıs, Gıyas, Kırkların mezar içinde dünyaya geldiğini bildirilmektedir (Arıkan 2007: 125-127).

Altay destanı Kögütey-Kökşin Le Boodoy Koo’da *“altmış iki büyük düğmeli pantolon, yetmiş iki güneş ışıklı gümüş düğmeli kara zırh, doksan iki demir tabanlı demir kara çizmesi, altmış iki kancalı ay gibi kuşağı, yetmiş kızıl püsküllü demir kara börtü”* betimlemeleri Kögütey Kökşin’in savaş için hazırlığı ve mitolojik anlam yüklü savaş kıyafeti tasvirleri yer alır (Dilek 2007: 428). Formulistik sayılar ile de nitelendirmelerin kuvvetlendirildiği görülür. Güneş, demir, ay gibi gök ve yer kültlerinin de varlığı savaşta galibiyet kazanılmasının kahramanın üzerinde taşıdığı kıyafetin manevi ruhu ile kaçınılmaz oluşunu göstermektedir.

Kadın Tipi

Yaratılış mitine bakıldığında “Ülgün Ata”nın beyaz anne adı yerine “Akine”nin öğretisiyle kâinatın yaratıldığı görülmektedir. İlham verenin “Akine” olması, ehemmiyeti ata olan Ay’a göre daha çok olan güneşin dişi oluşu kadının mitolojide ve kültürel bağlamdaki yerini göstermektedir (İnan 1998: 274-275). Farklı kültürlerde de bu durumun bu şekilde olduğu görülür. Kalevalanın yaratılış esnasında Ilmaatar’ın sayesinde kuşun yumurtlayacak bir yer bulabilmesi ve sonrasında ilk insan örneği olan Väinämöinenin dünyaya getirişi en sonunda da ortadan kayboluşu aslında kâinatın oluşumu için ilham verici bir güç olması ile açıklanabilir. Bu yönüyle bakıldığında yaratılışın temelinde kadın unsuru olduğu açıktır.

Bunun yanında coğrafi konum nedeniyle güneş ve ayın gökyüzünde kalma süresi ile bağlantılı olarak iklim şartlarının farklılıkları güneş ve ayın kazandığı önemi belirler ancak genel itibarıyla Güneş Ay’a göre aydınlığı, bereketi, canlılığı getirmesinden dolayı daha çok önem kazanmaktadır. Kadın Güneş, Ay ise erkek ile ilişkilendirilmesi, güneşin tabiattaki değişimlere neden olabilecek güç olması ile bağlantılıdır. Bu durum zamanla sosyolojik bağlamda anaerkinden ataerkil topluma geçiş işle değişim göstermektedir.

Kadının toplumdaki yeri dönemsel olarak değişikliğe uğramıştır. Bu durumu destanlarda da görmek mümkündür. Konargöçer toplumlarında kadın alperen tipine daha yakın görülürken, yerleşik hayata geçildiğinde kadının daha çok evine bağlı, tam bir eş ve gerektirdiği rollere büründüğü görülür. Kadının baskınlığının artması ve azalması dış dünya ile olan ilişkisi ile doğru orantılıdır. Atanın ev dışında savaşırken, avlanırken ananın bekleyen, çocuklarına bakan, ev işleri ile uğraşan toplumunda olduğu özellikle İslamiyet sonrası destanlar bunu açıkça gösterir. Tabii ki keskin bir çizgi ile sınırları belirlemenin doğru olmayacağı, dolayısıyla İslamiyet öncesi tip ve motiflerin İslamiyet sonrasında da bir süre devam edeceğini söylemek gerekir. M. Ekici (1999: 11-12) Köroğlu destanında Nigâr hanımın “aktif, soylu, anne, eş, alp” olma özelliklerini bir arada bulundurduğunu söyleyerek hem konar-göçer hem de yerleşik yaşamın içerisinde yerini aldığına vurgu yapmıştır.

Başkahramanlar yanında yan kahramanlarda yer almaktadır. Çalışmamızda destanların başkahramanlarının haricindekileri ayrı olarak yan kahramanlar başlığı altında toplamayıp, ayrı ayrı değerlendirmeyi uygun gördük. Kadın tipi de destanlarda sevgili, eş, kardeş tipi olarak görülmekte olup bazen düşman ve hain tip sınıfına da dâhil olmaktadır. Kadın tipi içerisinde destanlarda öncelikli olarak dikkat çeken öğüt ve tavsiye veren anne ya da eş olmuştur. Ancak “ana kahramanları tipler olmaktan daha çok, şahsi karakterlerdir” (Reichl 2011: 302). Yurdundan ayrılan kahramanın annesi ya da eşi tarafından verilen öğütlere rağmen, kahramanın evinden eş aramak ya da düşman ile mücadele için evinden ayrılışı sonrasında karşılaşılan olumsuzluklar kadın tipinin destanda kontrol mekanizması olarak görülebilmesini sağlamaktadır. Kahramanın verilen tavsiyelere ve uyarılara aldırmazlığı ise bek-

lenen bir davranıştır. “Kadın sözüne kulak asmadığı gün kahramanın ölümüdür” diyen İnan (1998: 276) kadının tavsiyeleri ve uyarılarının aslında kahraman için bir işaret olduğunu belirtmiştir. Kalevala da özellikle tavsiye ve uyarı veren anne tipine rastlanmaktadır. Kalevala destanında Lemminkäinen’e annesinin “*Tuoni’nin şelalesini arşınladın, Manala akıntısını boyladın, kalırdın oralarda şu zavallı anan olmasaydı*” ifadeleri ile anne sözünü daha önce de dinlememesinin sonucu ve kurtuluşun yine annesi tarafından oluşuna işaret edilmektedir (Obuz ve Obuz 1966: 10). Nasıl ki at ve demir (demirden yapılan silahlar) kahraman için önemli ise kadın da daimi yoldaş ve kuvvet menbaasıdır (İnan 1998: 276).

Kadın tipinin anne rolünü üstlenmesinin yanında kadın şaman dönemlerine de vurgu yapıldığı hissedilmektedir. Kadının etkin olduğu çağları ve ilk şamanın kadın olması göz önünde bulundurulduğunda erkeğin kadına göre arka planda yer aldığını ve konar-geçerlikten, yerleşik hayat tarzına geçiş ile ataerkilliğin ön plana çıktığı ortaya konulmuştur. Anne ve karısının öğrettiği eski sözler ile yılan sesleniş, kadın şaman dönemine işaret etmektedir (Obuz ve Obuz 1966: 21). Özellikle annenin kahramanı kötü duruma karşı uyarması, iyileştirmesi ve diriltmesi durumları arkaik dönemin özelliklerinden olup, kadın şamanlar zamanına işaret etmektedir.

Kadın kahramanların su perisi olarak görülmesi, tanrıçaların varlığı, ölümsüzlük sahibi olmaları, kadın başkahramanların varlığı, sihirli nesnelere sahip olmaları anaerik toplumun tesiridir. Kalevala destanı başkahramanının sahip olduğu sihir gücüne destanın bir diğer kahramanı Lemminkäinen’in annesinin de sahip olduğu görülür. Sağaltma ve diriltme gücü ile efsunlu sözler kullanarak oğlunun parçalanmış vücudunu birleştirmesi şaman kadınların büyü yapabileme ve iyileştirebilme yetilerine örnek teşkil eder.

Bu yönü ile destan başkahramanı kadın olan Türk destanlarından ayrılmış olsa dahi Kalevala destanı da anaerik toplumdaki ataerik topluma geçiş dönemini gösteren örneklere sahiptir. Şamanlıktan kimlik kaybına uğrayarak kadın şamanlar yerlerini erkek şamanlara bırakmış görünmektedir.

Türk destanlarından Ural Batır Destanında merkezi kadın tipi olarak Humay vardır. Altay Türklerinin Oçı-Bala destanında da başkahramanı kadındır. Bunun yanında başkahramanın kadın olmadığı ancak kadının erkek gibi güce sahip olabildiğini gösteren Dede Korkut destanlarında “*kadının erkeğinin güvenliği uğrunda fedakârlık göstermesi aslında Dede Korkut boylarının hepsine has olan bir hususiyet*” olarak karşımıza çıkmakta olup Burla Hatun, Selcen Hatun, gibi kadın karakterlerin “*kocasını zor durumlarda düşmandan koruduğunu ve gerekli olduğunda canını bile feda etmeye hazır olduğu*” kadın alperen tipine örnek teşkil etmektedir (Cemşidov 1990: 81). Bunun yanında Köroğlu destanında kızlar evlenecekleri kişileri kendileri seçebilme hakkına sahiptirler. Ancak öncelikle imtihan süreci yaşanır. Adov Bey’in kızı Dana Hanım’ın talipliler ile güreş tutması kendi eşini kendi seçebilmesini gösterir. “*Alp nitelikli kadınların ortaya çıkması*” toplumsal sürecin getirmiş olduğu bir sonuçtur.

Aynı zamanda Köroğlu, umutsuzluğa düştüğünde onu Agayunus teselli eder ve yeniden hayata döndürür (Şahin 2012: 568). Bu yönü ile de Agayunus, yapıcı, destekçi, hürmet gösteren bir eş modeli oluşturmaktadır.

Şor destanlarından Kan Pergen destanındaki kadın motifi psikolojik bağlamda incelenmesi gereken davranış kalıbı ile dikkat çekmektedir. Kaçırılma, zorla evlenme gibi durumlar kötü gelişen bir olayı engelleyerek, hakkına razı gelişin göstergesidir. Denge koruyucu özelliği ile Argo Han, Kara Mös'ün karşı konulmaz ısrarını geri çevirememesi durum karşısında aciz kalınmanın da bir örneğini teşkil etmektedir. Kadın egemenliğinin erkek eline geçtiğini gösteren Türk destanları da yer almaktadır.

Er Töştik destanının Kazak varyantında kadın ve erkeğin eşit olmadığı, ataerkil toplum yapısı vurgulanmaktadır. Töştik ile evlenecek Kencekeyin kendi babasından Şalkuyruk atı, Aksırmalı zırhı ve boz dişi deveyi istemesi üzerine babasının bu duruma öfkelenip; *"Şalkuyruk, yılının bereketi, kutudur. Kuta kız kısmının sahip olduğu görülmüş mü hiç!, Boz dişi deve develerin başıdır. Aksırmalı zırh atadan oğula geçen zırhtır"* diye cevap vermesi kız çocuğunun değer sıralamasında erkek evlattan sonra geldiğini göstermektedir (Aça 2002: 132). Bu duruma bir başka örnek Altay destanı Közüyke de açıkça görülmektedir. Ava çıkan Ak Kağanve Karatı Kağan'ın rastladığı geyik Ak Kağan'a erkek evlat sahibi Karatı Kağan'a ise karısının *"karnında taşıdığı çocuğu, gereksiz (kız) çocuk idi"* ifadesi ile kız evladın, erkek olana göre ikinci sınıf olarak görülmesi söz konusudur (Dilek 2002: 308). Manas destanında da Manas'ın *"kadının sözüne uydu, kalkıp yurduna döndü derler, sonra ben yiğitlerime ne cevap veririm"* demesi erkeğin toplumsal üstünlüğünü göstermektedir (Yıldız 1995: 748). Diğer yandan Çakıp-bay'ın karısının kendisini kovalaması da Manas destanında kadının fiziki gücü ve cesaretini ortaya koymaktadır (Yıldız 1995: 763).

Altay destanı Er Samır'da erkeğin üstünlüğü yer altı âleminde de yer almaktadır. Er Samır'ın karısı Altın Tananın neden eziyet edilip prangaya vurulduğunu Kara Bökönün karısı Sarı Kolon'a sormasına karşılık *"er kişi eziyet etse eşi napabilir, bahadır kişi bağlasa kadın napabilir"* diyerek aldığı cevaba bakıldığında erkeğin kadın üzerindeki üstünlüğü açıkça anlaşılır (Dilek 2002: 73). Bunun aksine Kozın Erkeş destanında Kozın Erkeş'in eşi Bayım Sur'un akıllı ve kurnaz olması Kudur Uul'un düşüncesini sezmesi ve Kozın Erkeş'in ölmesinden mutlu olmuş gibi *"gidip Kozın Erkeş'in naaşını yıkayalım, ondan sonra o mel'un dirilmek için çare aramasın"* gibi ifadeler ile anlaşılır. Çünkü Kodur Uul gider gitmez bayım Sur yeraltından çıkan *"kutsal su, altmış çeşit ilaç, altın kadeh, ak şal"* gibi sihirli nesnelere eşi Kozın Erkeş'i diriltmeyi amaçlamaktadır (Dilek 2002: 292).

Buna karşılık Yakut destanı Culubuyar Nurgun Botur destanında *"kadın ile erkeğin aile içinde veya dışında birbirlerine karşı üstünlüklerinin olmadığını"* ile *"kadın ve erkek, hayatın pek çok alanında, birlikte ve eşit oldukları"* ve *"ailelerini ilgilendiren kararları da ortak verdikleri"* Türk dünyası destanlarında görülebilen kadın, erkek arasındaki

statü farkı görülmemektedir (Ersöz 2009: 144). Hakas destanı Altın Arığ'da Picen ile İcen Arığ'ın han olmak istedikleri babalarına beyan ederler ancak babaları bunun doğru olmayacağını söylerler (Özkan 1997: 47). Aynı destanda alp Hanın kızının "omzundan bakınca, boynu elli karış, arkasından bakınca, boynu altmış karış, dik durduğunda omzu geniş, irkildiğinde geniş göğüslüymüş" ifadeleri fiziki özelliğine bakıldığında erkek kahramana benzetilmektedir (Özkan 1997: 133).

Yine aynı destanda alp Han kız ile Cibetey Han'ın mücadelesinde kızın Cibetey Han'ın mağlup ettiği görülür. Ancak tam olarak neticelenmeden Altın Arığ yardımı gelir. Altın Arığ'ın "dokuz öküzün derisinden örülen kamçıyla" Alp Han kıza üç defa vurması ile Alp Han kız pes eder (Özkan 1997: 141). Aynı şekilde Altın Arığ'ın Pora Ninci'nin eşi Hulatayı mağlup etmesi kadın tipinin alperenliğini göstermektedir (Özkan 1997: 177). Bunların yanında Picen hanın evleneceği erkeğin daha güçlü olması, han olması gerektiği bilgisi, statüsel gücün önemini ve yapılacak evliliğin mantıksal çerçevede gerçekleşeceğini gösterir.

Kadın tipi açısından Kalevalada kadınların olayların gelişiminde etken rol aldığı görülmektedir. Hem Kaleva ülkesinde hem de Pohjolada kadının ayrı bir önemi vardır. Kadın tipinin iyi ve kötü olarak nitelikte olmaları buldukları coğrafya ve bununla birlikte farklı bir dünya âlemi ile kurulan bağ ile ilişkilidir.

Kalevala destan kahramanının önüne evlilik için gerekli şartları kızın babası değil, Pohjola kadını koymaktadır. Evlenilecek kızın ailesi hakkında bilgi verilmemektedir. Yalnızca Aionun Joukahainenin güzel kız kardeşi olduğu bilgisi verilmektedir. Sihirli sözlere sahip, şamanistik seyahatler yapan bir kahraman olan Väinämöine karşı şarkı yarışını kaybeden Joukahainen tarafından kız kardeşi Aionun Vainoya verileceğini vaat edilmesi, istek dışı evliliğe yönlendirme olduğunu açıkça ortaya koymaktadır. Aionun bu durum karşısındaki tavrı ise kendi çanına son vermek olmuştur.

Düzgün (2007: 710) "Başkurt Destanlarının Tipolojisi adlı çalışmasında kadın tipini "olağanüstü" ve "sıradan kadın tipi" olarak ikiye ayırmıştır. Kadın tipine dair dikkati çeken husus ise "her biri evleneceği erkeği seçme salahiyetine sahip" ve "çeşitli sınavlarla erkeği sınamaları" Türk dünyası destanları içerisinde farklı bir özellik taşımaktadır. Bu durum Altay destanı Kozın Erkeş destanında Bayım Sur'un evlenmek istediği kişiyi "üç yaşındaki koyunun kuyruğuyla, üç yaşındaki kısrakın etiyle" vurduğu herkimse onunla evlenebilmesi kıza tercih hakkı sunulmasının bir örneğidir (Dilek 2002: 269).

Er Samır destanında Altın Sınar adlı kız kardeşin Er Samır yurtlarına geldiğinde saygıda kusur etmemeleri için uyardığı ağabeyleri "Altın Sınar'ın saçından tutarak, evden çıkarıp, fırlatmaları" kadın olarak küçük kız kardeşlerin tavsiyelerinin dinlenmediğini gösterir (Dilek 2002: 56).

Anne Tipi

Yaratılış mitlerinde evrenin yaratılışı ile annenin doğurganlığı ve yeni hayatın başlangıcında aracı oluşu, annenin kutsiyet kazanmasını sağlamaktadır. Evrende ki dört element hava, su, toprak, ateş insan doğasında varlığı ispatlanmış olması nedeniyle anne ile tabiat özdeşleştirilebilir. Kadın tipleri arasında anne “öncelikli arketip” olması münasebetiyle destanlarda önemli yere sahiptir (Stevens 1999: 50). “*Dişinin sihirli otoritesi, taşıyan, büyüten, bereket ve besin sağlayan, ruhsal yücelik, aklın çok ötesinde bir bilgelik, sihirli dönüşüm, yeniden doğuş yeri, yararlı içgüdü ya da itki*” annelik vasfının özellikleri olup, “*anne arketipini*” meydana getirmektedir (Jung 2001: 22).

Kahramanların aile yapısına bakıldığında ana tipinin kutsal bir yapıda olduğu görülebilir. Kahramanın annesinin kutsallığı çocuğuna karşı olan sevgi ile uğraş verdiği işlerin mahiyetinde gizlidir. Annesin sevgisi, üzüntüsü, çaresizliği Kalevalada açıkça görülmektedir. Çocuğuna karşı olan sevginin cesareti de beraberinde getirmesi ile düşünmeden hareket edişin sonu çaresizlik ve üzüntüyü de beraberinde getirmektedir. Ancak Pohjolaya destan kahramanlarının varmaları uzun zaman ve zor bir hal almasına rağmen, dere, tepe, dağ gibi engellerin ortadan kalkması annenin Pohjolaya varması çok kolay olmuştur. Ağaçlara, yola, aya, yıldız oğlunu sormasına rağmen en son güneşin verdiği “*Cansız, sularında kayboldu./ Tuoni'nin kara sularında, / Manala dalgalarında, / Akıntıya kapıldı, / Şelaleden yuvarlandı;/Tuoni'nin kara sularına, /Manala dalgalarına*” bilgisi ile oğlunun yerini bulabilmesi güneşin kutsallığını da göstermesinin yanında Şamanizm'in etkisi ve kadın şaman olgusuna işaret etmektedir (Obuz ve Obuz 1965: 156-157).

Kadının evlenip bir çocuk dünyaya getirmesinin yeterli olmadığı, bu çocuğun cinsiyetinin de kadının sosyal statüsünde belirleyici rol oynadığı dikkatten kaçmamalıdır. Bunun ile ilgili olarak kız ve erkek çocuk sahibi olan annenin daha çok erkek evlada değer verdiği görülmektedir. Kalevala ve Türk destanlarında bu durum ile ilgili örnekler yer almaktadır. Kız ve erkek evlat sahibi olmanın kadına bakış açısında farklılık yarattığı Alday-Buucu destanında alt dünyadaki erkek ve kız çocuğu olan kadınların maruz kaldığı muamele ile açıklığa kavuşmaktadır. Yalnızca kız doğuran kadının alt dünyada (öte dünyada) bir göğsü ile yılan ve diğer göğsü ile de çocuğu emzirmesi, diğer yandan dokuz kat yastık üstünde, bakımlı bir kadının oluşu orta âlem de dokuz erkek evlat doğurması ile karşılık bulmuştur (Ergun ve Aça 2004: 235). Kalevala destanında ise anne kahramanların akıl hocalığını yapan, tavsiyelerde bulunan, kötü durumlarda soğukkanlı bir tavır takınan kahraman tarafından sevilen, sayılan, özlenen bir tiptir.

Lemminkäinen'in kız kardeşine sahip olması olayında yaşadığı ensest ilişkide, Lemminkäinen'in annesinin oğlunun üzülmemesi konusunda telkinde bulunup onu bir adaya göndermesi ile çözümlenir (Obuz ve Obuz 1966: 47). Böylesine bir durumun kabul edilemezliği içerisinde annenin Lemminkäinen için bulduğu çözüm kız ve erkek evlat arasındaki değer farkını açıkça ortaya koymaktadır. Ana-oğlu

arasındaki ilişki Kalevala destanında yoğun bir şekilde görülmektedir. Kullervo'nun savaşa gitmesini istemeyen sadece annesidir. Annenin haricinde baba, erkek ve kız kardeşler Kullervo'nun savaşa gidip ölüm haberini alsalar bile üzülmeceklerinin ifade etmeleri, sadece annenin böyle bir durum karşısında çok üzüleceğini söylemesi, anne ile oğul arasındaki ilişkinin farklılığını ortaya koymaktadır (Obuz ve Obuz 1966: 145-148). Tavsiyelere uymayan, asi, sabit fikirli bir oğul tipinin karşısında aile bireylerinden yalnızca annenin anlayışlı, merhametli, sevecen, düşünceli tavrı açıkça görülmektedir.

Buna karşılık savaş için yola çıktıktan biraz sonra sırasıyla babasının, erkek kardeşinin, kız kardeşinin ölüm haberini alması üzerine hiç üzülmemesi aile fertleri ile olan bağının zayıf oluşunu, sevgi ve saygının karşılıklı oluşuna vurgu yapmaktadır. Savaşta ölme ihtimali olan Kullervo için üzülmemeleri, Kullervoda da ailesi için aynı duygu ile karşılık bulmuştur. Anneye duyulan sevgi ve saygının ayrıca vurgulandığı bir başka durum ise Kullervo'nun annesinin ölümü ile ortaya çıkmaktadır. Annesinin nasıl defnedileceği ve gerekli ritüeller hakkında bilgi veren Kullervo, annesinin sevmesine rağmen annesinin cenazesine katılmak için geri dönmeyip, intikamını alma hırsı daha ağır bastığından yoluna devam etmektedir.

Anne tipinin özellikle erkek evlatlara karşı korumacı bir tavır sergilemesi Türk destanlarında da yer almaktadır. Er Samır destanında öfkelenen babasının şiddetinden oğlu Er Samır'ı kurtarması annenin korumacılığına örnektir (Dilek 2002: 41, 44).

Ak Tayçı destanında "*Erlık beyin yurduna yalnız*" giden Ak Tayçı'nın annesinin yurdundan ayrılan oğluna üzülmetedir (Dilek 2002: 145). Yer altı hanlarının eşlerinin de orta dünyadan gelen bahadırlara karşı yapıcı ve duygusal yaklaşımları yer altı hanları tarafından kabul görmez. Ana tipinin yer altı âleminde de yer üstü gibi denge kurucu olma özelliği görülür. Temir Kağan'ın hatunu Ak Tayçı için "gözü ateşli yaratılmış, kabiliyetli, yakışıklı yaratılmış, bu garibi nasıl öldüreceksin" demesine karşılık Temir kağan eşine kızması yer almaktadır (Dilek 2002: 148). Malçı Mergen destanında ise "çocuğunun kalbini kırana kadar, avın karnının tadına baksan ne olur, kızını ağlatıp, gözyaşlarını görünce, avın karnını yesen ne olur" diyerek annenin evlatlarına kocasına karşı korumacı tavrı yer alır (Dilek 2002: 239).

Yardımcı Tip

Altay Buucu destanında gökten inen Tölee-Şınar ve Belee-Şınar Han-Buuday'ın yanında yolculuğa çıkmaktadırlar. Burada bahsi geçen tipler göksel âlemde yaşayan iyiliğin temsidir. Yardımcı karakterler başkahramanın karşılaşacağı tehlikeleri, zorlukları önceden bildirerek yardımcı olma işlevini gerçekleştirirler. Boktu-Kiriş, Bora Şeeley'de kahramana göksel yolculuğunda Han Sayın-Ulaatı ile Er Sayın-Ulaatı'nın yardımcı oldukları görülür. Başkurt destanlarından "*Akbuzat*" ve "*Babsak Bey İle Karağölömbet Bey*" destanlarında yer alan ihtiyar kadınların ihtiyar adam tipi gibi ata kültürünün yansması olduğu söylenebilir. Bu destanlardaki yaşlı kadınlar

yardımcı tiplere örnektir (Ergun ve İbrahimov 2000: 148, 322). Maaday Kara destanında da ihtiyar aziz kadın çocuğun geçmişi ile ilgili bilgi vererek, kötülüklerle karşı tedbir alması için bilgilendirmektedir (Naskali 1999: 86).

Altay destanı Kökin Erkey'de Ançı Mergen adlı kişi Kökin Erkeyin isteği üzerine kendisine yardım ettiği ve buna karşılık "siz bana dost olun, tek kız kardeşimi alıp evlenin" dedi (Dilek 2002: 190). Yine Altay destanlarından Kozın Erkeş'te önceleri yardımcı bahadır olarak görülen ve sonrasında kiskançlık yaparak hain tip olarak yer alan Kodur Uul bahadırdan söz edilmektedir. "Kodur Uul" Kozın Erkeş için kendi yurdunda hizmetinde çalıştığı "Kara Küren atlı Karatı Kağan"ın kızının varlığından söz eder ve bu kızın babası Karatı Kağan tarafından birbirine benzeyen yedi kardeş olan "Cedi Sabar"ın dünürlüğünde küçük kardeşleri "Altın Sabar"a verildiğinin söylenmesi ile Kozın Erkeş'in daha öncesinde kutsal kitaptan öğrendiği kızı kendine almak için yola çıkması arkaik destanlarda sık görülen bir motiftir (Dilek 2002: 263).

Pokay Sarığ adında yaşlı kadının ak ulanın mı yoksa ablası Altın Tananın yolunun mu doğru seçenek olduğu konusunda ak kula atın yoluna gitmesine kanaat getirmiştir (Ergun 2006: 167). Ak Han destanında da kargış yetmez kara koca kariya rastlanmaktadır (Ergun 2006: 178).

Er Samır Destanında Katan Mergen adındaki kardeşi avlanmaya giden Abisinin yanında gittiği ancak demir dağa ulaştıklarında Kağan Mergen'in Er Samırı yalnız bırakması, sonrasında Er Samır'ın kardeşi Katan Mergen'in Erlik tarafından tutsak edildiği ve öldürüldüğünü görmesi aslında yardımdan çok Er Samır'ın yardımına muhtaç kaldığını gösterir (Dilek 2002: 106).

Er Töştik destanının Kazak varyantında Er Töştik'e yer altında yardım edecek ayrı olağanüstü özelliklere sahip altı adamdan bahsedilmektedir. Sezdirmeden işler halleden, hızlı koşucu olan, yeraltı dinleyicisi, dağları kaldırıp, indirebilecek güce sahip, her şeyi yiyebilen doyumsuz, açıkgozlu ve dikkatli olan adamların yardımına mazhar olmaktadır (Aça 2002: 138-139).

Kalevala destanında intikam almak için Poholaya yola çıkarken Lemminkäinen'in eski arkadaşı Tieranın yardımcısı olması için beraberinde gelmesini istemesi kahramanın bir destek aramasından kaynaklanır. Türk destanlarında kahramanın savaşa giderken gücüne güç katması açısından özellikle yanında birisinin gelmesini istemesi yerine yolda karşılaşılan yaşlı kişi(ler), çobanlar sayesinde karşılaşılabilecek engeller aşılabılır, bilinmeyenler öğrenilir. Tıva Destanlarından "Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley", "Kangıbay-Mergen", "Aldın-Kurgulday", "Alday-Buuçu" destanlarındaki kahramanlar çoban veya ihtiyarın yardımına mazhar oldukları gibi çoban ve ihtiyarın yardımcı tip olarak görülmesi destanların genelindeki bir özelliktir (Ergun ve Aça 2004). Salur Kazan'ın Evinin Yağmalandığı destanda Kazan'ın çobanı bağladığı kaba ağacı yeriyile, yurduyla koparıp, arkasına alıp, Kazan'ın ardına düşmesi çobanın kahramana sadık oluşu, kader birliği yaptığını gösterir (Gökyay

2006: 59). Benzer bir durum da Manas destanında Çakıp Hanın “*Bakay*” adlı kişinin Manasa yardımcı olmasını istemektedir (Naskali 1995: 19; Yıldız 1995: 541).

Bunun yanında yardımcı ruhlar da yer almaktadır. Tıva destanlarında kara ve sarı denizin hâkimi olan Sarıg-Kundus kişi görünümünde olmasına rağmen, olağanüstü bir varlık niteliği taşımaktadır. Bir başka ihtiyarın yardımı ise farklı şekilde Hakas Türklerinin Huban Arığ destanında görülür. Huban Arığın yolunu kesen “ulu ihtiyar kadın” kılığına giren “*Kök Nincil*” adlı kahramanın Huban Arığ ölçmek için gücünü sınamasının nedeni karşılaşıcağı engeli aşabileceğine kanaat getirmeye çalışmasıdır (Davletov 2006: 167-168).

Şor destanlarından Kağan Pergen’de bahadırların eşleri, Altın Sırık’daki Kara Şimelgey, Altın Taycı’da yaşlı adam, Karattı Pergen’de Ulug Piligçi, Kan Pergen destanında ise bilmediği bir kadın ve Kan Pergen’in karısı yardımcı karakterler arasında yer alır. Kağan Pergen destanında Kağan Pergenin karısı evine girmek isteyen Kağan Pergeni eve girmemesi, başka bir ev yapmaları gerektiği aksi takdirde öleceği bilgisi vermektedir. Bunun yanında Kan Pergen’in kız kardeşi Kan Argonun kendisine içki içirip sarhoş edeceği ve içmemesi gerektiği konusunda uyarır (Ergun 2006: 427).

Karattı Pergen destanında Uluğ Piligci’nin Altın Han’ın karısı ve çocuğuna yardım ettiği görülür. Altın Ergek destanında Ay Altın Altın Ergek yanında yer almaktadır (Ergun 2006: 219). Altın Sırık destanında Kara Şimeldey’in Kara Sulaz’ın diyarına giden Altın Sırık’a Kara Sulaz ile ilgili bilgi vererek yardımcı olmaktadır (Ergun 2006: 251). Altın Taycı destanında ad verilemeyen çocuk ihtiyar adamdan kendisine ad koymasını istemesi ve ihtiyarın iyi dilekler ile bahadıra ad vermesi ve kendisine layık bir atın tan ağardığında geleceğini söylemesi, yaşlı adamın ad verme motifi içerisinde yardımcı tip olduğu söylenebilir (Ergun 2006: 303).

Kalevala destanında da yaşlı çoban tipi görülmektedir. Tuonela’da tekneyi bitirebilmek için aradığı büyülü sözleri bulamayan Väinämöinen’in karşısına çıkan çoban, Antero Vipunen’de aradığı sözlerin fazlasının olduğunu söylemiş ancak karşılaşıcağı zorluklara karşıda uyarmıştır (Obuz ve Obuz 1965: 177-178/9-23). Bunun gibi Manas destanında da Çakıp Bay’ın oğlu Manas için evlenilecek kız araması esnasında çobanın “*Temir Han’ın kızı Kanıkey Manas’a denk kız idi*” ifadesi ile tavsiyede bulunmasının ardından dikkat edilmesi gereken kötü karakterli “*kır sakallı Mendi Bay’a*” dikkate edilmesi hususunda uyarılmaktadır (Yıldız 1995: 615). Başkurlara ait Ural Batır destanında da yaşlı adamın yol gösterici olması farklı milletlerin destanlarındaki yaşlı, bilge kavramının anlamsal ortaklığını gösterir (Ergun ve İbrahimov 2000: 74). Basat’ın Tepegözü Öldürdüğü destanda da çobanın peri kızı ile çiftleşmesi sonucu peri kızının Tepegözü dünyaya getirdiği görülür (Gökyay 2006: 175; Ergin 1964: 85). Bu destanda perinin çobana “Çoban emanetini al, Ama Oğuzun başına ölüm getirdin” demesi çoban nefsin yenilgisi ile kötü karakterin ortaya çıkmasına neden olan tip olarak karşımıza çıkmaktadır (Gökyay 2006: 175).

Lemminkäinen'e Pohjolaya yeni bir kız bulmaya gittiğinde yaşlı kadının evine kimseye görünmeden girebilmek için Hiisiden kapıdaki köpeğin fark etmemesi için yardım istemesi ardından yeri kırbaçlaması ile yerden yardımcı küçük bir adamın ortaya çıktığı görülür (Obuz ve Obuz 1965: 128, 320-334). Çoban tipinin Lemminkäinen'in karşısına kötü karakter olarak çıkması destan kahramanları arasındaki statü farkı ve çoban tipinin iyi-kötü karakter olarak iki farklı şekilde değerlendirilebileceğini gösterir.

Kırgız Türklerinin Er-Sogotoy destanında Kırk yiğidi haricinde Merkezî kahramanların yardımcıları, başta Karatal Kariya olmak üzere, Turan Bahadır, Tagay Han, Akiypa, Temir Han'ın eşi Orolhan Tacihan ve kervancılar destanda yardımcı kahramanlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Çeribaş 2011: 388).

Saha Türklerinin Culubuyar Nurgun Botur destanında Nurgun Bootur ile Uot Uhutaaki'nın yapacağı çatışmada Ayı Umsuur Udagan'ın yapılacak mücadele için yardımcı olması "*O, kurnaz olmasına çok kurnaz ama seni ona denk gelecek şekilde hazırlayacağım*" diyerek anlatılmaktadır (Ersöz 2009: 143). Başkurt destanı Akbuzatda su altından yaşayan Nerkes adlı kızın Hevben'e yardım ettiği görülmektedir (Ergun ve İbrahimov 2005: 137-185). Ural Batır destanında da Tirihiv yolunu gösteren kahramana yol gösteren ve akıl veren ihtiyar gemicinin Ural Batır'a göstermesi ve "*biraz gidince, yılki sürüsüne rastlayacağımı*", sürünün içerisinde "*Akbuzat*"ı almasını söylemektedir (Ergun ve İbrahimov 2000: 74).

Arzılan Kara Attığ Çeçen Kara Möge adlı Tıva destanında dünyaya gelen bahadıra iyi ad verilmesi isteğinde olan "*Dalay Baybın Han*" halk arasında ad verecek kimseyi bulamaz. Çünkü kötü ad veren öldürülecektir. İyi ya da kötünün göreceli olduğu düşünülürse her hâlükârda ad veren sıradan birinin öleceğinin kesinliğine karşılık ihtiyar bir adamın çıkıp ad koyması yardımcı karakter olma özelliğini de taşımaktadır (Ergun ve Aça 2005: 282-283).

Kırat ve yedi baş koçak derviş kıyafetine giren Köroğlu tarafından Şeyh oğlu Abbas tarafından atıldıkları zindandan kurtarılır (Kaplan vd. 1973: 99, 332). Yaşlı, çoban, arkadaş gibi yardımcı tiplerin yanında hayvanlarında yardımcı olma özelliği vardır. Bu yönüyle at yardımcı tip olarak da ele alınabilir.

Karşı Kahraman (Düşman/Rakip) Tipi

Destandaki tiplerin başında gelen kahramanın gerekliliği kötü olayların, kaosun, düşmanın varlığı ile önem kazanmaktadır. İyi kötü ile anlam bulmaktadır. Sıcakın soğuk olmadan bir değeri olmayacağı, gece-gündüz olgusu ya da yaşlı ile genç kavramlarına ait nitelikler zıtlıkların kaçınılmaz döngüsüne işaret etmektedir. Bu bağlamda kahramanın sahip olduğu nitelikler, düşman tipinin sayesinde ortaya çıkmaktadır. Destan olaylarının temelinde yer alan düşman ve kahraman mücadelesi olay örgüsündeki dönüm noktalarını oluşturmaktadır. Destanlarda olması gereken en önemli unsurun mücadele olduğu düşünülürse iki zıt tarafın olmayışı

düşünülemez.

“Destan kahramanı büyük güç sahibidir. Doğuştan itibaren farklıdır. Ona uygun düşmanları da aptal değildir, batırla eşittir” diyerek düşman tipi yerine karşı kahraman tipi olarak adlandırmanın Çobanoğlu’nun da dediği gibi daha uygun olacağı kanaatindeyiz (İbrayev 1998: 290). “Mübalağa üslubu düşmanın batırlarını tasvir etmede de kullanılır” (İbrayev 1998: 292). Mübalağa sanatı destanlarda olağanüstü kahraman tipini anlatmada başvurulan yegâne yöntemdir. Bu yüzden destanların ait olduğu zamana göre olağanüstülüklerin derecesinde değişiklikler olabilir ancak kahramanlardan bahsederken kullanılan abartılı anlatım değişmez. Düşman tipi için kahraman kavramının kullanılmasında da bir sakınca görülmemektedir. Birbirine zıt iki toplumun yetiştirdiği bahadurlar kendi halkının kahramanıdır. Çobanoğlu (2007: 103) “karşı kahraman” kavramını kullanarak konuya daha da açıklık getirmiştir. Biz de düşman tipi yerine karşı kahraman tipi kavramını kullanmasını daha uygun bulduk.

Düşman tipi içerisinde düşman han ve savaşçılar, genç kız için savaş, bilgelik için rekabet, olağandışı varlıklar değerlendirilebilir. Bunlardan özellikle bilgelik için rekabete girme aynı zamanda genç-yaşlı zıtlığı çerçevesinde bilgi-bilgisizlik, tecrübe-tecrübesizlik olarak görülmektedir. Daha fazla büyümlü sözlere sahip olanın diğerini alt ettiği Kalevala destanında Väinämöinenin üstünlük sağlamaya çalışan Joukahainenin yendiği görülür.

Başkurtların Ural Batır destanının başkahramanı iki kardeşten küçük olanının olumlu özellik sergilemesi, Kalevala destanında da iki kardeşten küçük olanın mağduriyetinin yanında ağabeyinden intikam alarak, onu öldürmesi genel itibariyle destanların evrensel özelliğe sahipliğini ortaya koymaktadır.

Louhi Pohjolanın kadını güçlü büyülere sahip, kötülüğün sembolü olma özelliğine sahip Kaleva halkı ile sürekli çatışma halinde olan Pohjola halkının temsilcisi konumundadır. Destanın giriş kısmında Louhinin kuvvetli büyülere sahip olduğu ve öleceği hakkında bilgi verilir (Obuz ve Obuz 1965: 2). Destanın başlangıcında bu bilgi olumsuz davranış sergileyen ve kötü niyetli karakterlerinin öleceğinin açıklanmasıdır.

Destanlarda statüsel farklılıklar, sosyal çatışmaları doğurabilmektedir. Destan kahramanının sosyo-kültürel açıdan diğer karakterlerden üst bir yapıda olması destan kurgusu açısından gereklidir. Kahramanın anne ve babasının kahraman dünyaya gelene kadar yaşlanmış olması ve toprakları koruyacak, gözetecek bir batır tipinin ortaya çıkmasını gerekli kılmaktadır. İdeal kişi olarak addedilen kahraman fiziki ve diğer sosyal hakları açısından diğer kişilerden üstündür ancak bu durum Kalevala destanındaki başkahraman olan Väinämöinen için farklıdır. Çünkü Väinämöinen fiziki güç yerine büyüsel güce sahip bir özellik taşımaktadır.

Bu özelliği ile de alperen tipinden beklenen fiziki gücün tasviri yer almaz. Kalevala destanında kahramanlık eylemi Väinämöinen ve Joukahainen, Väinämöinen ve

Antero Vipunen, Lemminkainen ve Lemminkainen ortadan kaldırmaya yönelik mücadeleler olma üzere üç örnekte yer alır (Karkala 2002: 51). Bayat (2005: 112) “ideal kahramanın mitte sahip olduğu olağanüstü ilahi güç arkaik destanlarda olağanüstü fiziksel güç” olarak belirtilir. Bu belirlemeye göre Kalevaladaki kahramanların fiziksel gücün yerini büyü gücünün alması, olağanüstü ilahi güç olarak kabul edilebilir. Çünkü Türk destanlarındaki fiziksel gücün ön planda oluşu Kalevala destanında yerini bilgelik derecesine bırakmaktadır.

Kalevala destanında Pohjolanın genç kızı için Pohjolanın kadını Louhi tarafından sunulan zor şartların yerine getirilmesinin yanında kız için fiziksel bir savaştan bahsedilmez. Destanda dört ana erkek karakterden Väinämöinen bilgeliği, Ilmarinenin demirciliği, Lemminkainenin çapkınlığı ve Joukahainen’in tecrübesizce yapmış olduğu rekabeti düşman safında olmayan özelliklerdir. Pohjola halkı ile olan çatışmaların temelinde Sampoya sahip olabilme yatmaktadır. Bu yüzden, savaş alanlarına dair detaylı bilgiler yer almamaktadır.

Düşman olan tiplerde destanda başkahramanın hak ettiği statüye sahip olmasını sağlamaktadır. Kalevaladaki düşman tipleri genellikle Pohjolanın genç kızına ulaşmak için başkahraman olan Väinämöinen ile karşı karşıya gelen karakterler olmuştur. Bu tipleri düşman yerine rakip olarak isimlendirmek daha doğru olacaktır. Çünkü aynı bölgeden kişiler kuzeyde yer alan karanlık yer olarak adlandırılan Pohjolada bir kız için aralarında çatışma yaşamaktadırlar. Çünkü düşman tipi destanlarda zaten belli olmakla birlikte taraflar saflarını belli ederek savaş zamanı karşılaşırlar. Ancak rakip olarak adlandırılan tipler başkası tarafından araya fesat karıştırarak, kişinin rakip olmasına neden olmasından dolayı bir nevi suni meydana gelen bir tiptir. Bu durum Väinämöinen ile Ilmarinen arasında açıkça görülmektedir (Obuz ve Obuz 1965: 197). Aynı kız için uğraş veren bu iki destan kahramanı sonunda barışçıl bir tavır sergileyerek, kızın kararına saygı duyulması gerektiği konusunda hem fikir olurlar (Obuz ve Obuz 1965: 202).

Väinämöinenin Joukahainenden daha güzel türkü sözlerine sahip olması, Joukahainen tarafından kıskanılmakta ve kendisine rakip oluşturmaktadır. Joukahainen anne ve babasının Väinämöinenin kendisinden üstün olduğuna dair verdiği öğütleri ve Väinämöinen ile yarışa tutuşmaması konusundaki “Eğlenirler seninle, /Büyülerler, kara gömerler;/Sokarlar kafam buza, /Avcuların suda, /Donar kalır, elin kolun;/Ayakların uyuşur, /Taş kesilir, her yanını/İnce zayıf delikanlı” sözler ile ikna çabalarının dinlememesi kötü sonuç doğurmuştur (Obuz ve Obuz 1965: 24).

Joukahainenin Väinämöinen karşısında yetersizliğini anlamasına rağmen söylediği yalanlar ile üstün gelmeye çalışması Väinämöineni kızdırmaktadır. Çünkü yer ve göğün yaratılışı ile ilgili olarak Joukahainen kendini sorumlu tutmaktadır. Oysaki yaratılışın ilk kişisi Väinämöinen olduğu ve yer-gök yaratılışının kozmik yumurta ve Ilmaatar ile gerçekleştiği bilinmektedir. Joukahainenin Väinämöinen ile savaşma teklifi Joukahainenin tecrübesizliği ve gençliğini ortaya koymaktadır. Çünkü

Väinämöinen, Joukahainen'i yeneceğinden emin olması ve bu yüzden onunla savaşmama isteği Joukahainen tarafından "Yetmediyse marifetim, /Sözüme inanmıyorsan, /Kılıcım konuşacak, şimdi;/Bunak sende, koca Väinö!/Haydi gel vuruşalım, /Çık ölümün karşısına, /Koca ağızlı geveze!" sözleri ile korkaklık olarak algılanmaktadır (Obuz ve Obuz 1965: 30).

Kadın düşman tipi açısından bakıldığında Şakir İbraev (1998: 69-70) "cadı kadının bilgiçliği ataerkil döneme geçişte iyiliğin önünde engel" olarak görüldüğü bilgisini aktarmaktadır. "Gürcistan padişahının kızı Gülruh'un yanında yaşayan Hopnuşan adlı büyücü kadın, istediğinde insanları ağaca veya eşeğe" döndürebilme özelliği ile düşman tipine örnek teşkil etmektedir (Şahin 2012: 570).

Olağandışı varlıkların da düşman tipi özelliği taşımaktadır. Görünüşünün mübalağalı bir büyüklükte oluşu, yaptığı kötülükler ile özümsemesi ile yer altı âlemi ile özdeşleşmesi, fiziksel bir zaferden çok büyüsel güce sahip oluşu gibi özelliklere sahip düşmanlar, kahramanın da üç dünya arasında yolculuğa çıkmasına neden olmaktadır. Bu yönü ile iyi ve kötü âlemler iç içe girdiği, geçici olarak olağan ve sıradan karakterlerin ait oldukları âlemin devamlı üyesi olduğu söylenebilir.

Väinämöinen'in kayığının başta savaş istemesi, sürüngene benzetilmesi karanlık diyara yolculuğa işaret etmektedir. Çünkü bu durumun asıl nedeni Pohjolanın ev sahibi kadının büyü yapmış olmasıdır. Yaşlı Louhi Ayazların tanrısı Pakkanen'e "buza sar gelenlerin kayığını, Lemminkäinen'in teknesini denizin sırtında dondur, dipsiz derinlerde, sahibi birlikte dunsun" ifadeler ile hava olaylarının tanrıçasını "elimde yetişen güzel" diye seslenişinden anlaşılacağı üzere düşman karakterlerinde hâkim güçleri yönlendirebildikleri görülmektedir (Obuz ve Obuz 1966: 72).

Türk destanlardaki olağanüstü doğum ve hızlı büyüme motifine benzer olarak Kalevala'da Kullervo adlı karakter de trajik bir yaşam sürmektedir. İntikam için dünyaya geldiği söylenebilen Kullervo kötü tarafı simgeleyen kardeşi Untamodan intikamını alması iyinin kötüye karşı haklı galibiyetine örnek teşkil eder. Untamo'nun Kallervo'nun eşi hariç kardeşi Kallervo'yu ve ailesini yok etmiştir. Kallervo'nun karısının bir çocuk dünyaya getirecek oluşu ile amcası Untamo'nun babasını öldürmüş olması arasında destan kahramanının öç alma epizotunu hazırlayan bir süreçtir. Alpli, savaş, intikam gibi kavramlar destan kahramanına verilen özellikler arasında yer alır. Kahramanın erken yürümesi, konuşması bir an önce babasının öcünü alma isteği ile paralellik gösterir (Obuz ve Obuz 1966: 87).

Kullervo'yu felakete sürükleyen asıl nedenin kardeşi Untamo olduğu ve kardeşine karşı büyük bir kin beslediği açıkça görülmektedir. Ailesinin yok olduğunu düşündüğü sırada ormanda yaşlı bir kadına yaşlar ve ondan ailesinin hayatta olduklarını öğrenir. Yaşlı kadının haberci olduğu ve doğru olduğu sanılan yanlışlı ortaya çıkarmaktadır (Obuz ve Obuz 1966: 128). Motif grubu olarak "N825.3. Yardımcı yaşlı kadın" olarak Motif-İndeks'de belirtilmektedir.

Başkurt destanlarında rastlanan düşman tipinin genel nitelikleri Türk destanlarının hemen hepsinde aynıyet arz eder. Farklı olaylar etrafında kahramanda olduğu gibi, düşman tipinde de esas gaye ortaktır. Konunun başında da izah edildiği üzere kötülük; iyiliğe ulaşılması için kullanılan bir vasıta olması hasebiyle gereklidir. Destanda düşman, kahramanın varlık nedenidir.

Başka bir deyişle, ortada kaos yaratan bir unsur yani düşman yoksa kahramana gerek duyulması ya da kişinin kahraman olması mümkün değildir. Düşman tipinin nitelikleri, kahraman tipini belirleyen çizgilerin oluşmasına yardımcı olur. Tıpkı kötünün, iyiyi anlamamıza yardımcı olduğu gibi bir misyona sahiptir. Destanda yokluğu düşünülemeyecek iki unsurdan biri kahraman tipi, diğeri ise düşman tipi yani karşı kahraman tipidir.

Başkurt destanlarından Ural Batır'da babalarının "küpteki kana ağzımızı sürmeyin" diye tembihlemesine karşılık "Şülgen ve Ural"⁵ adlı iki kardeşin yanına "çok güzel bir kadın"ın gelip evde oturmanın yerine ava gitmeleri gerektiğini ve ava gidebilecek kadar büyümeleri için ise babalarının yasakladığı küpteki kandan içmeleri gerektiğini söylemiştir. Kardeşlerden Şülgen'in bu kanı içmesi ile ayıya dönüşen Şülgen aslında "hilekâr yılan olan kadın" tarafından aslana dönüştürülmüş ve kadın üzerine binip gitmiştir (Ergun ve İbrahimov 2000: 73).

Altay destanı Er Samır' da eşini arayan Er Samırın karşılaştığı yer altı halkının bahadırları ile savaşması düşman tipinin insan dışında olağanüstü varlıklardan da oluşabileceğini göstermektedir (Dilek 2002: 57). Özellikle arkaik destan yapısındaki kahraman ve düşman mücadeleleri insani özellik gösteren varlıklar ve bu varlıklar ile istenildiğinde karşılaşabilen kahramanlardan mürekkeptir. Kırgız destanı Er Töştük'te "Ay Kulak, Kün Kulak, Çoyun Kulak" adındaki yer altı âlemine ait düşman tipler Er Töştük'ün yer altına inmesinden sonra öldürüldüğü görülür (Turgunbaev 1996: 137).

Er Töştük'in destanının Kazak varyantında da Kencekey ile evlenmesini istemeyen Peri kızının Töştüğün babası Ernazar'ın boz dişi devesini çalması ve ihtiyar kadın kılığına girip, yaşlı adamı Töştiki kendisine vermesi için boğazından sıkarak ikna etmesi, Töştüğü babasının dişi deveyi oğluna tercih etmesi ile sonuçlanır (Aça 2002: 135).

Başkurt destanlarından Zayatülek ile Hıvıhlıv destanında ağabeylerinin en küçük kardeşinin uçurması için seçtikleri kuşun "baykuş", binmesi için ise "yünlü aygır" seçmeleri kendileri için ise "kartal, doğan, laçın" gibi kuşlar seçmeleri küçük kardeşi

⁵Düşmanın yeraltı âlemine ait güzel kadın kılığında girmiş yılan olması ve yasağın çiğnenmesinin, yasaklayan kişinin yokluğunda gerçekleşmesi durumu aynı zamanda nefsin önüne geçilemeyen durumların kötü ruh ile ilişkilendirildiğini gösterir. Çocuklardan birinin yasağı çiğnemesinin onun zavıflığını ve başına geleceklere katlanmak zorunda olduğunu yani kişinin zayıf yönünü, Şülgen'e karşı Ural'ın ise kişinin iyi ve güçlü yönünü ortaya koyduğu söylenebilir.

kıskandıkları ve düşman olarak gördüklerini göstermektedir (Ergun ve İbrahimov 2000: 443).

Köroğlu destanında fiziki yapısı ile de kahramanın karşısında duramayacak biçimde olması ile Bolu Beyi düşman tipi olarak görülmektedir. Zalim oluşu ile düşman tip özelliğini taşıdığı görülmektedir (Kaplan vd. 1973).

Hain Tipi

Destanların her döneminde görülebilen tiplerin başında gelen düşman ve yardımcı karakterlerin varlığı halk hikâyelerinde de görülmektedir. *"Halk hikâyelerindeki düşmanlığı yapanlar genellikle hain üvey ana-baba ya da öz ana-baba olarak ortaya çıkar. Yardımcı tipler arasında da derviş, pır, huzır, üçler, yediler, kırklar yer almaktadır"* (Spies 1941: 55-56). Oysaki destanlardaki düşman tipinin daha çok büyük kardeşler ya da aile dışından birinin olduğu görülür. Özellikle arkaik destanlarda babanın bencilliğinin de evlatlarına karşı düşman gibi görünse de hain olarak nitelendirilmesi daha doğru olacaktır.

Arkaik destanlarda annenin oğlunun sürekli destekçisi, öğüt vericisi olması da anaerik toplum kültürünün bir göstergesidir. Dönemsel değişimlerin sadece düşman ve yardımcı tiplerde değil, yaratılışa dair inanışlarda da görülmektedir. Yer ve göğün yaratılış mitlerinde yaratıcıdan umulan medet, arkaik destanlarda yaratıcı ve kahramandan beklenmiştir. Bu durumun kahramanların büyü gücüne, orta dünyadaki gelişmelere müdahale edip yön verebilmeleri ile açıklanabilir.

Altay destanı Maaday-Kara'da Erlik'in kızı Kara-Taacı'nın Kara-Kula yenik düştüğünde Kökütey-Mergen'e varacağını söylemesi düşman tipinin hainliğine örnektir (Naskali 1999: 149). Altay Buuçay'ın karısı ve kızı Altay Buuçay'ın yokluğunu fırsat bilip Aranay ve Şaranay'ı yurtlarına davet ederler (Dilek 2002: 206). Aynı destanda Altay Buuçayın kızı ve eşinin düşman tarafın hanının oğulları olan *"Aranay"* ve *"Şaranay"* ile evlenmeleri ihanetin başlangıcı gibi görünse de aslında intikamın kaçınılmazlığına işaret eder (Dilek 2002: 209). Ölüp dirilen Altay Buuçay yapılanların hesabını Aranay ve Şaranay'ı öldürerek, hatalarını kabul eden kızı ve eşini ise *"dokuz öküzün derisinden dolanarak yapılmış kamçısı"* ile döverek sorması intikam almanın göstergesidir (Dilek 2002: 222).

Bir diğer Altay destanı Közüyke'de Ak Kağan'ın ölmesi ile birlikte yakın arkadaşının beşik kertmesi yapılan çocuklardan kız çocuğun babası olan Karatı Kağanın Ak Kağan'ın karısı Erke Tana'nın Közüykeyi tek başına yetiştiremeyeceğini *"yurtta kalan dul kadın, Közüykeyi iyi yetiştiremez, er yapamaz, Közüyke adlı öksüz oğul, yetiştirilemez, şımarıp, hayvan gibi büyür"* diyerek dünürlükten vaz geçmesi, ayrılmaz dost olarak görülen bahadırların düşman tipine dönüşmesine neden olmuştur (Dilek 2002: 316). Destanın devamında Közüykenin Karatı kağanın yurduna varması ve Közüyke için zehirli içecek hazırlaması da destanın başında Karatı Kağanın dost iken düşman tipine dönüşünü kanıtlamaktadır. Destanın sonunda Şor destanlarından Kara Per-

gen'de Kan Argo adlı kız kardeşin ihanetine uğramasının yanında Tıva destanlarından Alday Buucu, Aldın-Çaaday, Kangıbay Mergen gibi destanlarda da ihanet motifi yer almaktadır (Ergun 2006: 428-429).

Kalevalada da aile içi düşmanlık yer almaktadır. Üç kardeşten ikisinin hayırlı evlat diğer üçüncüsünün ise ailesi için hayırsız evlat oluşu 31.runoda açıkça ifade edilir (Obuz ve Obuz 1966: 85-86). Untamonun kötü karaktere sahip oluşu kıskançlıkla birleşince, kardeşinin evini adamları ile talan etmeye yola açmıştır⁶. Untamo evi yağmalayıp, kardeşi Kalervonun hamile karısını yanlarında götürerek, ağır işlerde köle gibi çalıştırmıştır. Dünyaya gelen çocuğa Kullervo adını koyan annesi aslında amcası olan Untamonun düşmanı olarak görülmektedir. Kullervo babasının intikamı alacaktır. Untamo ve Kallervo adında iki kardeşin birbirine düşman tavırları sonrasındaki kötü kardeşin zulmü ile galip gelmesi ardından intikam alacak ölen babanın çocuğu aile içi ihanetin ortaya çıkardığı bir durumdur. Kalevala destanında olduğu gibi *"kıskançlık ve hurs Ak-Köbön"ü en yakın arkadaşı Alıp-Manaş'ı düşman olma boyutuna getirmesi Türk destanlarının farklı zamanlarda teşekkül edenlerinde dahi var olan bir olgudur* (Ergun 1997: 117).

Diğer yandan Türk destanlarında kıskançlığın aile içinde olmasının yanında, yardımcı tiplerinde hain tipine dönüşümü görülür. Dede Korkut destanlarından Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında Boğaç adını alan Dirse Hanın oğluna hanlık verildiğinde babasının *"kırk yiğidini anmaz oluşu neticesinde kırk yiğit kışandı"* ve babasını oğluna karşı kışkırtmaya karar verdiler (Gökyay 2006: 37; Ergin 1964: 7).

Bunun yanında kız kardeşler arasında küçük kız kardeşin diğerleri tarafından kışkanılması sıkça görülmektedir. Genellikle bir şeye sahip olmanın yaş sırasına göre olacağı inancı, kıskançlığın ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Boktu-Kiriş, Bora-Şeeley destanında küçük kardeşin çocuklarının diğer iki ablası tarafından denize atıldığı görülür (Ergun ve Aça 2004: 302). Bir diğer Tıva Destanı Aldın-Çaagay'da da yine büyük kız kardeşin, küçük kardeşlerini kışkanması nedeniyle düşman ile işbirliği yaptığı görülür (Ergun ve Aça 2004: 525-526).

Hakas destanı Huban Arığ destanında altı yaşındaki çocuğu Picen Arığ ablasının öldürüp ak kayanın içerisine attığı görülür. Bunun yanında Picen Arığ halkının yönetimini ele geçirdikten sonra sert idaresi ile halkını ölmüş hayvan etiyile besleyip, güzel kıyafet giydirmemesi, zor hayata mecbur etmesi kadının kötü bir han olduğunu gösterir (Özkan 1997: 61).

Kazak destanı Er Töştik'de Ernazarın sekiz oğlunun sahip oldukları sürüleri otlatmak için daha verimli yerlere götürmelerinin ardından bir daha kardeşlerden haber alınamaz. Yaşlı kadının atın düştüğünü yedikten kısa süre sonra hamile kalır

⁶ Kalevala destanının Türkçe çevirisinin 1-25 arası şirlerin yer aldığı 1.cildinde su tanrıçasının adı Untamodur. 2.ciltte ise aynı isim Kalervonun kardeşi, Kullervonun amcası için kullanılmıştır (Obuz ve Obuz 1966).

ve doğan çocuğa Töştik adı verilir. Töştik en küçük kardeştir ve ağabeylerinin varlığından bihaberdir. Bu destanda küçük kardeşin abileri ile olan çatışması destanın başında sekiz ağabeyin kaybolması ile olmamıştır. Ancak küçük kardeşin diğerlerinden daha değerli olduğu dokuz kızı olan bir kadının en küçük kızı Kencekeyin en değerlisi olduğunu ve Töstiğinde annesi tarafından kardeşleri arasında en çok değer verdiği oğlunun Töştik olduğunu ifade edilmesi kardeşler arasındaki düşmanlığın küçüğe gösterilen ihtimam ile başladığını göstermektedir (Aça 2002: 131).

Babanın düşmanlığı da destanlar arasında sıkça görülür. Kazak Türklerine ait Er Töştik destanında babanın ihaneti ile karşılaşılır. Babanın dişi deveyi peri kızından geri almak için Peri kızının oğlunu nasıl yakalayacağını yolunu öğretmiştir. Töstiğin "oku ile okunun ucunu sıvılttiği egesi olmadan bir yere gidemeyeceği" bilgisini vermesi kendi canının oğlundan daha kıymetli olduğunu açıklamaktadır (Aça 2002: 134).

Altay destanlarından Ak Tayçı'da Ak Bökönün oğlunu altmış kulaç kuyruklu Ak Börüye vermesi babanın kendi canını kurtarmak için oğlunu feda etmesi ile açıklanır (Dilek 2002: 114-115). Aslında bu destanda babanın karakteri ve gücü sınanmıştır. Çünkü Ak Börü şekline bürünen Ak Bökönün Erlik tarafından yer altına götüren ilk oğludur ve Ak Bökönün ad arayışı esnasında bağırmasını yer altından Erliğin duyması ve Ak Börünün aslında kardeşi olan Ak Tayçıyı kurtarması durumu söz konusudur.

Kozın Erkeş destanında da yardımcı tip görünümünde iken sonradan ihanet eden Kodur Uul yer alır. Kozın Erkeş'in eşinin ondan hoşlanan Kodur Uuldan yardım istemesi, Kodur Uul'un bu durumu fırsata çevirme düşüncesi ile kutsal kavağın altında uyuyan Kozın Erkeşi öldürmeyi amaçlamaktadır. Ancak uyuyan bahadıra kötülük gelmemesi de destanda "atılan oklardan Kozın Ekeş görünmez" olması ile açıklanabilir (Dilek 2002: 287).

DESTANLARDA TESPİT EDİLEN FARKLI TIPLER

Merkez Kahraman Tipi

Babasız dünyaya gelen ve havalının bakiresi Ilmaatar'ın su ve rüzgârdan hamile kalması sonrasında uzunca bir süre sularda acı çekmesi Väinämöinen'in dünyaya getirmesi Ilmaatar ve Väinämöinen'i tanrı sınıfına dâhil edilebileceğini göstermektedir. Ilmaatar'ın yalnızlıktan sıkılması ve canının sıkılmasının öne sürülerek gökten yere inmesi Ukko'dan acılarının sona ermesi için yardım dilemesi efsanevi bir kuşun denizden çıkardığı dizine yuva yapması ve yumurtaların suya düşmesi ile sonuçlanır. Ukko'dan yardım dileme sonrasında kuş yumurtalarından ay, güneş, yıldızlar Ilmaatar'ın da yeri yaratması yaratıcının kurguladığı bir düzen olarak görülmektedir. Bu bağlamda, destanın girişi Altay yaradılış mitleri ile benzerlik taşıırken, sonrası destan yapısında olağan olan motifler ve epizotlar ile devam etmektedir.

Ay ve güneşten yardım isteyen Väinämöinen, bu çağrısının duyulmamasından dolayı kendi başına Ilmaatar'ın karnından çıkar. Väinämöinen'in ana rahmine düşündeki olağanüstü durum, dünyaya gelişinde daha olağan bir hal alır. Herhangi bir yardım olmaksızın bir çocuğun dünyaya gelişi esnasındaki gözünü dünyaya açıştaki sıralama destanda da aynı şekilde gelişmektedir. Ancak Väinämöinen'in dünyaya gelmeden konuşması ve doğduğunda doğrudan Ilmaatar'ın dünyaya getirdiği mekân olan denize düşmesi ve uzunca bir süreden sonra doğrulup ayağa kalkması da destan kahramanlarının olağanüstü özellikleri arasında yerini almaktadır (Obuz ve Obuz 1965: 11-12). Ilmaatar Väinämöinen'i dünyaya getirdikten sonra ölmüştür. Asıl dikkatin destanın başkahramanı Väinämöinen'e çekilmiştir.

Genander'in "Mythologia Fennica" adlı çalışmasında gök tanrı olarak ifade edilen Ukko ve Väinämöinen aynı dereceye sahip görülürken E. Lönnrotun derleme çalışması olan Kalevala destanının ana karakteri ise Väinämöinen'dir. Tanrılar listesinde yer alan Väinämöinen yeni Kalevalada "Ilmaatardan doğan en eski kararlı, ebedi bilge olarak" karşımıza çıkmaktadır (Georges ve Jones 1995: 37). N.Temur (2012: 3) "mitik anlatının kahramanı bizzat Tanrı iken destanda merkezi kahramanın kaynağının ritüeller, ritüeli yöneten kam olduğu görüşü hâkimdir" ifadesi ile Väinämöinen'in mitik zamanı yansıtan başkahraman olduğunu ve aynı zamanda şaman olduğuna dair düşünceyi de ortaya koymuştur.

Väinämöinen'in ölümsüz olduğu vurgulanmaktadır (Obuz ve Obuz 1965: 24). Ölümsüzlüğü yaratılışı ve dünyaya getiren annenin olağanüstü oluşu ile anlaşılmaktadır. Altay destanlarından Altay Buuçay'da destan kahramanı Altay Buuçay'ın "ölümsüz insan" olduğu, "onun kızarıp akacak kanı yok, onun inleyerek ölecek canı yok" ifadeleri ile netlik kazanır (Dilek 2002: 203). Bir diğer Altay destanını Kozın Erkeş de bahadır bilgelik kitabı ile geleceğini görmüştür. Kızarıp akar kanı yok, onun ölecek canı yok, bahadır yaradılışlı imiş" bilgisi verilmektedir (Dilek 2002: 258).

Väinämöinen aslında bir toplumun temsilcisi rolündedir. Destanı meydana getiren kültürel, sosyal yaşantının ait olduğu dönem ve sözlü kültür ile olgunlaşan destanın yapısal özelliğinde olaylara karşı Fin halkının tepkisi, çektiği acılar, yaşanan zorluklar, ikilikler, sevinçler mitolojik dönemin etkisi altında ortaya konulur. Gerçek manada yaratılışı sorgulayan ilkel toplumun her olayın nedenini aranması büyü, sihir ve olağanüstü güçlere sahip kişi(ler) ve yaratıkların yanında bitki(ler), hayvan(lar)a özel güçler yüklendiği, Väinämöinen'in sesi ve yapmış olduğu Kantelenin büyüsel bir güce sahip oluşu görülür.

Kahramanın halkına sağlayacağı refah, olağanüstü özellikleri ve güçlü fiziki yapısı ile ölçülebilmesi kahramanlık destanının temel özelliğidir. Kalevalada kahramandan böyle bir beklenti yoktur. Çünkü "tarih öncesi şürde büyü oldukça farklı bir yere sahiptir ve insan kalitesi üzerindeki vurgu çok güçlü değildir" (Bowra 1952: 91-92). Başkahramanın büyü gücüne sahip olması, statü olarak onu saygın bir yere taşımaktadır. Bu sayede doğaüstü güçleri kontrol etmeyi bilmektedir. Türk

destanlarında kahraman bir ailenin ferdi olarak karşımıza çıkmaktayken, Väinämöinen'in bir ailesi olmamasının yanında, olağandışı güçleri ile mutlak olmayan bilgi sahibi bir karakter olma özelliği taşır. Kalevalada üstünlük bilgelik ile doğru orantılıdır. Bunun nedeni ise Väinämöinen " keşiş ve sihirbazın önemli olduğu bir toplumun temsilcisidir" (Bowra 1952: 92).

Büyü ve sihrin doğuştan Kalevala kahramanına verilmiş olması destanın ilerleyen epizotlarında da kahramanın sihirli etki edeceği pek çok olayın varlığına işaret eder. Väinämöinen büyüü sesi ile Joukaiainen'in bataklığa düşmesine neden olması, yakalamış olduğu turna balığının kemiğinden Kantele adında büyüü bir müzik aleti yapmış olması bu pratiğe bir örnektir. Ozan olarak büyüü sesi ve Kantelesi ile şarkılar söyleyen Väinämöinen pek çok pratiğin merkezinde yer aldığı görülür. Şamanizm-Väinämöinen, Lemminkäinen ve Ilmarinen gibi karakterlerin etrafında epik ve ritüel şiirlerin en eski tabakaları yer almaktadır. Antero Vipunen şiiri, şarkı söyleme yarışı, Väinämöinenin başka bir yere olan yolculuğu şamanistik özellik gösterir. Kantele çalın şarkı söyleyen Väinämöinen bir şamandan çok ozan olarak karşımıza çıkmaktadır (Alho vd. 1997: 288).

Türk destanlarından farklı olarak sihirli sözler ile tekne yapımı Kalevalada yer alır. Kayık coğrafi şartların ortaya koyduğu kullanım aracı olarak atın bozkırda kullanımının yerini almıştır. "D1121.0.1. Sihirli yapılan tekne". "D1123. Sihirli kayık" motifi tamamen Kalevala destanından ortaya çıkan motiftir.

Väinämöinen'in sihirli güç ile kendi kendilerine ava çıkan yayların yanı sıra sihirli sözler ile tekne yapımı da mitik düşüncenin ortaya koyduğu düşünüş sisteminin bir parçasıdır (Obuz ve Obuz: 1965: 189). Şiir dolu kızağı ile giderken bir kütüğe çarpması sonucu kızağın parçalanmasının ardından, genç ve yaşlılara kızağını tamir edebilecek olup olmadığını sorması bir yanı ile alçakgönüllülüğünü ortaya koyarken, diğer yanı ile kendisinin sihirli sözleri ile ormanı ve ağaçları ortaya çıkararak kızağı için gerekli olan malzeme toplayarak tamir ettiği görülür (Obuz ve Obuz 1965: 228-232). Kendisinin gücünü bilen ancak bilmezlikten gelerek statüsel rolünü büyüten bir kahraman niteliği görülmektedir.

Başkurt destanı Alpamişa'da Akkubek tarafından Alpamişa adının verilmesi kahramanın bir günde aylık süre kadar büyümesi ve bir günlükken yürüyüp, ikinci günde dışarı çıkıp oynamasından onun "çok büyük bir alp olacağı" anlaşılmıştır (Ergun ve İbrahimov 2000: 249). Bu destanın Kazak varyantı Alpamiş destanında Baybörünün çocuk sahibi olmak için evliya baba Tüklü Şaştı Aziz'in kabrinde uyuması sonucu evliyanın "Allah dilediğini verdi, evliya yardım etti bir oğul, bir kız verdi. Evliya oğluna Alpamiş, kızına karlıgaş adını ver dedi. Oğlun on yaşında il tutar, bedenine ok girmez, kılıç kesmez, ateşte yanmaz, suda batmaz, kendin is han olursun" demesi ile eve dönem Baybörü'nün hanımı hamile kalır ve evliyanın dediği gibi evlatları dünyaya gelir (Üçüncü 2006: 77). Kazak varyantında da kahramanın ölümsüz olacağı önceden bildirilmekte ve bu rolü İslamiyet'in etkisinden dolayı

evliya üstlenmektedir. Destanın devamında kalmakların hanının cellâdına Alpamış öldürmesi için emir vermesine rağmen, “cellâtlar onu ateşe attılar yanmadı, suay attılar batmadı, kılıç kesmedi, ok geçmedi, dara astılar ölmedi, ne yapsalar da olmadı” ifadeleri Alpamışın ölümsüzlüğünü ispatlar niteliktedir (Üçüncü 2006: 97).

Altay destanı Közüyke de kahramanın sihirli sözleri ile Karatı Kağan'ın yurdunun soğuktan donduracaktır. Karalar, saksagan gördüğünü söyleyerek felaketin geleceğini bildiren efsunlu sözler ile şiddetli soğuk düşürdü, fıçılardaki ak çeçen, özüne kadar donuverdi” ve “Sanıskan bayın aş malı saksagan, kuzguna yem oldu” ifadeleri Közüykenin sihirli sözler ile hava olaylarına etki edebildiğini göstermektedir. “Közüyke tekrara havayı değiştirdi, sert soğuk yumuşayıverdi, ak kar eriyiverdi, yaş ağaçlar yapraklandı, yaz kuşları kojon söyledi” gibi ifadelerle de Közüykenin istediği zaman hava olaylarına müdahale edebildiği anlaşılmaktadır (Dilek 2002: 350).

Kahramanın olağanüstü mücadelelere giriştiği görülürken fiziksel güç ve büyü gücü bir adada yer alır. Kültürel alt yapıya göre fiziki gücün büyü gücünün önüne geçtiği ya da bunun tam tersi olduğu durumlar vardır. Destanın ait olduğu dönem ve ortaya çıkış zamanında etkili olması kahramanın sahip olduğu gücü fiziksel mi yoksa büyüsel mi kullandığına etki eder. Özellikle semavi dinler öncesinde sihir gücünün daha etkin olması şamanistik dünya algısıyla ilişkilidir. Mücadelelerin orta dünya insanının topraklarını genişletip yurt kurma çabalarının yerine daha bireysel amaçlar için yaptıkları mücadeleler dikkat çeker. Yeraltı halkı ile orta dünya halkının arasındaki mücadeleler orta dünyanın zaferi ile sonuçlanmaktadır. Belli toplumlar arasında savaş meydanlarında yapılan savaşlardan ziyade kahramanın ailesi etrafında geçen ve aile bireylerinin kötü ruhlardan korumak ve kurtarmak için yapılan mücadelelerde olağanüstü özelliklere sahip destan kahramanının rolü büyüktür.

Hayvan kültüne dair uygulamaların yoğun olarak görüldüğü arkaik destanlarda kahramanın hayvanlar ile mücadelesi de yapılan çatışmaların sahip olunan toprakların daha da genişletilmesine dair kanlı savaşlar olmadığına işarettir. Türk dünyası mitolojik destanları ve Kalevala destanındaki kahramanların olağanüstü özelliklere sahip oluşu benzerlikler gösterir. Ancak Türk destanlarındaki mücadeleler daha sert ve müdahaleler daha yoğun yaşanmaktadır. Kahramanın birebir yapmış olduğu mücadelelerin destan kahramanının çatışmaya girdiği kötü karakterinde en az kendisi kadar güce sahip olduğunu göstermek için mübalağalı bir biçimde anlatılmaktadır. İnsanüstü varlıkların yanında hayvanlar ile de yapılan mücadeleler sıkça görülmektedir. Bahsi geçen hayvanların iri cüsseli, hızlı olması ya da kutsiyet adanmış olması dikkat çekmektedir.

Maçlı Mergenin önce kara dağdaki kara aygırla sonra da gök dağdaki gök boğayla mücadelelere girişmesi ve yenmesi boğanın (öküz) yeraltı ruhu olması ile ilişkili olduğu ve kahramanın tehdit unsuru olarak görülen boğayı alt ederek,

ortadan kaldırdığı görülüyor. Kahramana savaş aletlerinin etki etmemesi ile örnekler de yer almaktadır. Altay destanlarından Er Samur'da destan kahramanı Er Samur'ın fiziği üstünlüğü yer altında yapmış olduğu savaşlarda açıkça görülür. Yer altının altı kardeşi gürz ile Er Samur'ın iki gözünün ortasına vurmasına rağmen, demir gürzün altı parçaya ayrılması kahramanın olağanüstülüğüne örnektir (Dilek 2002: 50). Uykuya dalan Er Samur'ın Erlik tarafından öldürülmesindeki imkânsızlık destan kahramanlarının genellikle uyurken öldürülebilmesi ile açıklanmaktadır. Erlik yayı ve kara çelik palası ile uykudaki Er Samur'ı öldürememektedir (Dilek 2002: 78). Görüldüğü gibi kahramanın savunmasız olduğu zamanlarda düşmanın tehdit unsuru olmasının önüne geçilmektedir.

Lemminkäinen'in Väinämöinen ve Ilmarinen ile karşılaşmaları esnasında Lemminkäinen'in teknenin daha sağlam olması için verdiği öneriler, Väinämöinen tarafından beğenilmeyip, hor görülmesi hem bilgi hem de yaşça büyük olmanın statüsel açıdan üstünlük durumunu ortaya koymaktadır. Lemminkäinen teknenin sağlamlaştırılması için önerdiği tahtaya karşılık, Väinämöinen de çelik ve demir gibi maddeler ile karşılık bulmakta olması da bu üstünlüğün göstergesidir (Obuz ve Obuz 1966: 188-189).

Er Samur'ın eşini aramak için yer altına inmesi ve yer altı halkının bahadırları ile savaştığı da görülmektedir. Er Samur'ın Kara Bökönün yeryüzünü incelemek için kullandığı *"altmış gözlü dürbününe"* karşılık *"doksan gözlü dürbüne"* sahip olması orta dünya halkının alt dünyaya göre farkını ve destan kahramanlarının statüsel üstünlüğünü göstermektedir (Dilek 2002: 77, 92). Maaday Kara destanında da *"otuz yüzlü, dokuz gözlü dürbün"* ile etrafın gözlemlendiği görülür (Naskali 1999: 45). Aynı destanda Maaday Karanın dünyaya gelen oğlanın iki kürek kemiğinin ortasında *"/Parmak izi şeklinde kara bir ben vardı/Göğsü baştan aşağı /Saf altın idi/ Sırtı baştan aşağı/Saf gümüş idi oğlanın/"* ifadeleri destanın asıl kahramanının olağanüstülüğüne dair bir işarettir (Naskali 1999: 54).

Bunun yanında destan kahramanlarının doğumundan sonra erginliğe kadarki süreç hızla geçmektedir. Bu durum kahramanın olağanüstü niteliğini önceden sezdirmektedir. Anne karnında kalış süresi, doğumu ve sonrasındaki farklılıklar destanın merkezindeki tip karakterin özelliğidir. Ak Tayçı tıpkı Oğuz Kağan gibi çok hızlı büyür. Bu durum destanda *"iki marala benlendirilen çocuk, iki günde anam dedi, altı günde babam dedi, yuvarlak beşikten inerek dökme demirden oturağa basıp ezdi"* ifadeleri ile anlatılır (Dilek 2002: 118). Vaktinden önce konuşur ve güçlenir. Tilki, kurt gibi ayı da çocuğun kuvveti karşısında dayanamaz. Bu özellik *"Alperen tipi"* nde görülen özelliklerdir. Ak Tayçı'nın yer altının en güçlü bahadırı olan Çanmak Bökö'yü üç defa silkeleyerek, yer altının ağzından kaşık gibi fırlatması Ak Tayçı'nın fiziki özelliğinin olağanüstülüğüne örnektir (Dilek 2002: 141-142). Şor destanı Ak Kan'da kahramanın hızlı bir şekilde büyüdüğü görülmektedir.

Önceki tanrılardan ilahlaştırılmış olarak görülen *"Kaleva'nın Şamanistlik*

kahramanları hala şahıs olarak tanımlanır. Şamanistlik kahraman sıkıntı ve zaferlerini içeren anlatı mitik destan ve tarihi destansı hikâye arasında bir yerde kalmaktadır" (Miller 2000: 33). Kalevala destanında Kullervonun olağanüstü büyümesi Türk destan kahramanlarına benzerlik gösterirken başkahraman Väinämöinenin dünyaya gelişi farklılık gösterir. Çünkü Väinämöinen bir yaratılış mitinin parçasıdır. Lemminkäinen ve Joukahainen'in doğumu, çocukluğu ile ilgili bir bilgi verilmez. Väinämöinen de dünyaya geldikten sonra yaşlı adam olarak karşımıza çıkmaktadır. Aslında Väinämöinenin büyücü, bilgin ve şaman özelliğine sahip olduğu destanın birçok yerinde görülebilir.

Kullervonun hızlı daha beşikteyken beşiği kırması gibi Alday –Buucunun oğlunun taşı serçe parmağı ile itip açması da kahramanın olağanüstülüğünü göstermektedir (Ergun ve Aça 2004: 218). Bunun gibi Kazak Türklerinin Er Töştik destanında Töştik'in hızlı büyümesi, iki yaşında kavga edebilen, güçlü, ok atmasının bilen, ava çıkabilen bir hal aldığı görülür (Aça 2002: 129). Kırgız destanı Er Töştük'te ve Töştük'ün çocuğu Bir Bilek de "iki gece geçmeden anne, altı gece geçmeden baba" demesi dünyaya gelen çocuğun destan kahramanı olduğuna ve gelişecek olayların merkezinde yer alacağına işaretler (Turgunbaev 1996: 108, 151). Yine Kırgızların Kurmambek destanında "on iki yaşına bastığında ise kendinden büyükleri alt etmeyi başaran" destan kahramanı Kurmambeki görürüz (Mukasov 2013: 19).

İslamiyet sonrası destanlardan olan Manas destanında da olağanüstü özelliklere sahip kahraman tipi görülmektedir. Manas'da Kaleva destanının trajik tipi olarak görülen Kullervo gibi beşikte iken olağanüstü özellikler göstermektedir. Manasın beşikte yatarken "Aksakal babam Çakıp Han, Müslüman yolunu açacağım, kâfirin malını saçacağım, kâfiri sürerek çıkarıp, Müslüman'a necat salacağım" ifadeleri Manasın merkez kahraman olduğuna ve ileriki hayatında nasıl bir yiğitlik göstereceğini belirtmektedir (Naskali 1995: 18; Yıldız 1995: 539). Manasın sonradan Müslümanlığı kabul eden arkadaşı Almambet'in de doğumundan sonraki olağanüstü halleri dikkat çekmektedir. Almambet dünyaya geldiğinde korkudan Aladağ'ın eğilip, akan suyun kuruması gibi durumlar da destanın merkez kahramanının en yakınındaki kişinin de kahramanlık derecesinde olduğunu gösteren işaretlerdir (Naskali 1995: 21; Yıldız 1995: 542).

Trajik Tip

Kalevala destanında doğumundan kısa süre sonra olağanüstü haller sergileyen Kullervo adlı kürek çekmekte, ağ toplamakta önceleri Ilmarinenin eşinin kölesi iken beceremediği işler gibi yine başarılı olamaz. Bunun ardından babası mahsul harcı dağıtması için oğlunu görevlendirdi. Bu görevi başarı ile sonuçlandırdıktan sonra eve dönüşü sırasında yolda güzel bir kıza rastlar ve onu kayığına binmesi için ikna etmeye çalışır. Bir başka kıza rastlar ve yine kayığına bilmesi için ikna çabaları başarısızlıkla sonuçlanır. Üçüncü kez başka bir kıza ikna etmeye çalışır ancak yine aynı olumsuz tepki ile karşılaşır. Buna rağmen Kullervo kıza zorla sahip olur ve

aşlında kötü kaderi ile yüzleşmiştir. Çünkü üçüncü kızın kaybolduğu ve bir daha eve dönmeyeceği düşünülen kendi kız kardeşidir.

Tipolojik açıdan kadının anne olmasının yanında kız kardeş olarak da görüldüğü Kalevalada, kız kardeşin Türk destanlarındaki gibi intikam alma çabası söz konusu değildir. Aile yapısı içerisinde annenin koruyucu, tavsiye verici, yetiştirici özelliğinin olması kadın tipi içerisinde kadının fiziksel olarak erkek tipinden beklenen bahadırlığı göstermesi beklenmemektedir. Ancak Pohjola kadının düşman karakter olarak kendisinden beklenen kötülüğü yapmasının yanında intikam arzusuna da sahip olması kaçınılmazdır. Başkurlara ait "*Akbuzat*", "*Küsak Bey*" gibi destanlarda babanın düşman tarafından öldürülmesi ve oğul tarafından intikam alınması yer almaktadır (Ergun ve İbrahimov 2000: 129-172, 287-316).

Bazı Türk destanlarında destan kahramanının ailesi ile ilgili bilmediği ya da yanlış bildiği ve bazı gerçeklerin saklandığı görüldüğü gibi Kalevalada da Kullervo'nun ailesi hakkında sahip olduğu bilginin yanlışlığına dikkat çekilmektedir. "Bazı Türk destanlarında, kahramanın tesadüfler neticesinde gizlene sırdan ya da önemli bir olaydan haberdar olduğu görülmesi" durumu Kalevalada da Kullervonun kaderinde açıkça görülür (Ergun ve İbrahimov 2000: 33).

Annenin Kullervoya gitmesini önerdiği yer konusunda tasvirine bakıldığında orman içerisinde çam şatonun yanında orman perileri ve mavili bakirelerin olduğu bir mekân tasviri yapılmaktadır. Yanına alacağı bir köpek ile birlikte ormana giren Kullervo önceden gezdiği, yanlışlıkla kız kardeşine sahip olduğu yere geldiğini anlaması, kötü olayı anımsatarak, kahramanın kendi sonunu hazırlaması için çizilmiş bir kurgu şeklinde görülmektedir (Obuz ve Obuz 1966: 154).

Aile içi yasak ilişkilerin Türk destanlarında görülmemesine karşılık, Kalevala da bilmeden de olsa kız kardeşi ile ilişki yaşayan Kullervonun trajik bir tip ortaya koyma çabası olduğu söylenebilir. Kullervonun dünyaya gelişi, çocukluğu, kardeşi tarafından ihanete uğraması, kız kardeşi, babası tarafından kabul görmeyişi gibi durumlara zemin hazırlamak için bilmeden de olsa kız kardeşi ile yasak ilişkiye girmesi söz konusudur. Arkaik destan dönemi içerisinde cereyan eden iki farklı kültür sahasında enstest ilişkiye dair Türk ve Fin destan genelinde motif paralelliği bulunmamaktadır.

SONUÇ

Tiplerin motiflerle birbirlerini tamamlayıcı özelliğe sahip olduğu görülmüştür. Motiflere ruh veren tipler motifle gibi belli kalıpların dışına çıkmadan var olan davranışı harekete geçirerek, ayrı ayrı tiplerin oluşmasını sağlarlar. Sosyal yaşamdaki zıtlıkların nasıl ki önüne geçilemez ise destanlarda da ideal ve ideal olmayan tiplerin bir arada oluşu iyiye karşı kötünün, düşmana karşı yardımcının oluşumunu da

beraberinde getirmiştir. Destan kahramanlarının her biri farklı karakterlere bürünerek bir tipe bazen de birden çok tipe dâhil olurlar. Bilge tipin özelliğine sahip destan kahramanı alperen tipinde de yer alabilirken, yardımcı tip olarak görülen destan kahramanının hain tip olarak karşımıza çıktığı görülebilir.

Yaratılış gereği erkek ve kadının üstlendiği roller ana ve ata erkil toplum yapısı hakkında da bilgi verebilmektedir. Destan kahramanlarından erkek karakterlerin ön planda olduğu ve olayların erkek karakter etrafında dönmesi ata erkil bir topluma işaret ederken kadın kahramanların savaş alanlarında olup, destanın büyük çoğunluğunda olay örgüsüne yön veren bir rol üstlenmesi ana erkil topluma işaret etmektedir. Destanlarda da görüldüğü üzere kadın tipinin üstlendiği en önemli görev destan kahramanını yapmaması gereken bir durum için uyarma, tavsiye verme ve engellemeye çalışmadır. Buna rağmen destan kahramanının verilen öğütleri dinlememesi destan olay örgüsünün karmaşıklaşmasına ve destanın kahramanının merkezinde olduğu mücadelelerin başlamasına neden olur.

Türk Dünyası mitolojik destanları ile Kalevala destanı arasındaki farklılıklardan ziyade benzerliklerin varlığı dikkat çekmektedir. Merkez kahraman tipi ve trajik tipin dışındaki bilge, alp, kadın, anne, yardımcı, karşı kahraman, hain tiplerin benzerlikler taşıdığı belirlenmiştir. Özellikle fiziksel ve bilgelik yönünden Väinämöinen'in Dede Korkut ile benzerliği dikkat çekmektedir. Yaşlı, beyaz sakallı Şamanizm'in etkisinde olduğu, bilge, kutsiyet arz eden güçleri olan destan kahramanının bilge tipi içerisinde değerlendirilmiştir. Bunun yanında Väinämöinenin çok az da olsa kılıç ile Pohjolalı savaşçılar ile mücadeleye girdiği, Ilmarinene yapmış olduğu üzerinde göksel cisimlerin yer aldığı pala ile görülmesi de savaş hazırlığına işarettir. Bu yönü ile alperen tipi içerisinde de değerlendirilen Väinämöinenine karşılık Dede Korkut savaş alanlarında görülmez.

Kaostan kozmosa geçişte kadın tipinin anne rolü üstlenmesi ile başlangıç mitinin bir parçası halini alması annenin kutsal kabul edilmesi sonuçlanmaktadır. Tabiatın mevsimsel değişimi, yeniden doğuşu gibi doğal olaylar anne ile özdeşleştirilerek yaratım unsuru halini almıştır. Kalevalada babasız dünyaya gelen Väinämöinenin Ilmaatar'ın 700 yıl karnında taşımasından sonra dünyaya gelişi ile kozmogonik oluşumun tamamlandığının görülmesi kadının öncelikle anne olarak taşıyan, doğuran, büyüten ve böylece doğanın oluşumu ile benzerlik taşıyarak annenin aklın ötesinde bilgelik vasfına sahip, sihri dönüşümde yer alan, yeniden doğuşun sembolü gibi roller yüklenmişti. Çalışmamız bağlamında kadın tipi içerisinde düşmanlık, hainlik yatarken, anne tipinde öğüt ve tavsiye veren evladını kötüye karşı uyaran, olumsuzluklara karşı önlem alması için telkinde bulunan bir karakter yer alır.

Düşman ve hain tipinin destanlar olmaması destan kahramanının kahraman sıfatına ulaşamayacağı anlamına geleceğinden iyi-kötü, gece-gündüz gibi birbirini takip eden ve tamamlayıcı özelliği olan zıtlıklardır. Kötü olan düşman olmalı ki iyi olan kahraman olabilsin. Karanlığın sembolü siyah olmalı ki aydınlığın, saflığı sembolü

beyaz olabilsin. Destanlarda da düşman ve hain tipi yanında karşı kahraman ifadesi de kullanılmıştır. Çünkü destanın merkez kahramanının yanında karşı taraf olan düşmanın da merkez kahramanı olabilir. Destan kahramanı göstermiş olduğu alplikleri kendi gücünde kişi(ler)e karşı sergilemeli ki cesur kişiliği ve olağanüstü gücü onaylanabilsin. Aksi takdirde korkak, zayıf olan destan kahramana uygun olmayan düşmandan bahsedilmesi, mübalağalı bir biçimde tasvir edilmemesi asıl destan kahramanını onura etmezdi.

Olumlu tipler arasında görülen ancak destanlarda olumsuzluklar yaşayarak hayatı hazin bir sonla biten karakterler trajik olarak nitelendirilmiştir. Kalevalada Kulervo adlı kahraman da trajik tipe örnek teşkil eder. Olağanüstü doğumu, hızlı büyümesi, çocukluğunda çektiği sıkıntılar ve en önemlisi girdiği enest ilişki trajik olma özelliğini güçlendirmiştir. Türk destanlarında akraba, anne, baba, kardeş ile yaşanan enest ilişkilerden söz edilemez ancak Kalevala destanında en dikkat çekici farklılıklardan birisi bu tür bir ilişkidir. Bilmeden kardeşi ile yaşamış olduğu ilişkinin sonunda kendisinin de intihar ettiği görülür.

Genel itibariyle çalışmamızda yer alan destanlara göre ayrıntılı tip incelemesi yapılarak benzer ve farklı yönler ortaya konulmaya çalışılmıştır. Farklı disiplinler ile desteklenen bu çalışmadaki sosyo-kültürel açıdan da değerlendirilmeye çalışılmıştır. Destanlar bir kültürün sosyal, kültürel ve ekonomik kısacası yaşamsal döngüsü hakkında birçok bilgi barındırması hasebiyle farklı disiplinlerin değerlendirmelerinden yararlanmakta gereklilik arz etmektedir.

KAYNAKÇA

- AÇA, Mehmet (2000), "Köne Epos" (Arkaik Destan) Kavramı ve Türk Halk Hikâyelerindeki Âşıklara Mahsus Evlilik" Konusunun Kaynaklarından Alplara Mahsus Evlilik, *Millî Folklor*, 6 (47), 11-21.
- AÇA, Mehmet (2002), *Kazak Türklerinin Destanları ve Destancılık Geleneği*. Konya: Kömen Yayınları.
- ALHO, O., HAWKINS, H., VALLISAARI, P. (1997), *Finland a cultural encyclopedia*. Helsinki. Finnish Literature Society.
- ARIKAN, Metin. (2007), *Kazak Destanları I- Köroğlu'nun Kazak Anlatmaları*. Ankara: TDK Yayınları.
- BAYAT, Fuzuli. (2005), *Mitolojiye Giriş*. Çorum: Karam Yayınları.
- BOWRA, C. M. (1950), The Comparative Study of Homer. *American Journal of Archaeology*, 54 (3), 184-192.
- BOWRA, C. M. (1952), *Heroic Poetry*. London: Macmillan & Co. Ltd
- CAMPBELL, Joseph. (2010), *Kahramanın Sonsuz Yolculuğu*. Sabri Gürses (Çev.). İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- CEMŞİDOV, Ş. A. (1990), *Kitab-ı Dede Korkut Ü. Bulduk* (Çev.). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları
- ÇERİBAŞ, Mehmet (2011), *Kırgız Türklerinin Destancılık Geleneği ve Er Soltonoy Destanı*. Ankara:

TKAE Yayınları.

- ÇOBANOĞLU, Özkul (2007), *Türk Dünyası Epik Destan Geleneği* (2.bs.). Ankara: Akçağ Yayınları.
- DAVLETOV, T. B. (2006), *Huban Arıç-Hakas Türklerinin Kadın Yiğitlik Destanı*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2002), *Altay Destanları I*. Ankara: TDK Yayınları.
- DİLEK, İbrahim (2007), *Altay Destanları II*. Ankara: TDK Yayınları.
- DÜZGÜN, Ülkü. K. (2007), *Başkurt Destanlarının Tipolojisi*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- EKİCİ, Metin. (1999), Anadolu Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler. *Millî Folklor*, 6 (44), 10-17.
- ERGIN, Metin (1964), *Dede Korkut Kitabı*. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- ERGUN, Metin (2006), *Şor Kahramanlık Destanları*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGUN, Metin; G. İBRAHİMOV (2000), *Başkurt Halk Destanları*. Ankara: Türksoy Yayınları.
- ERGUN, Metin; Mehmet Aça (2004), *Tıva Destanı I*. Ankara: TDK Yayınları.
- ERSÖZ, Murat. (2009), *Saha (Yakut) Türklerinin Culuruyar Nurgun Bootur Destanı*. Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi, Ankara.
- FORDHAM, F. (2008), *Jung Psikolojisinin Ana Hatları* (7.bs.). A. Yalçiner (Çev.). İstanbul: Say Yayınları.
- GEORGES, A. R., M. O. JONES (1995), *Folkloristics: An Introduction*. USA: Indiana University Press.
- GÖKYAY, Ş. Orhan (2006), *Dede Korkut Hikâyeleri*. İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- İBRAYEV, Şakir (1998), *Destanın Yapısı*. Ankara: AKM Yayınları.
- İNAN, Abdulkadir (1998), *Makaleler ve İncelemeler I* (3.bs.). Ankara: TTK Yayınları.
- JİRMUNSKİY, M. V. (2011), *Türk Kahramanlık Destanları*. M. İsmail, H. Arslan-Erol (Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- JUNG, C. G. (2001), *Dört Arketip*. Z. A. Yılmaz (Çev.). İstanbul: Metis Yayınları.
- KAPLAN, Mehmet - Mehmet AKALIN - Muhan BALI (1973). *Köroğlu Destanı*. Behçet Mahir (Anlatan). Ankara: Sevinç Matbaası.
- KARKALA, J. B. A. (2002), The Nature Of Heroic Action In "Traditional" Epics (Geleneksel Destanlarda Kahramanlık Olaylarının Doğası). *Studia Fennica Folkloristica* 12, s. 44-53.
- LÖNNROT, Elias. (1965), *Kalevala-Fin Destanı (Runo 1-25)*. Obuz, L; Obuz, M. (Çev.). Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- LÖNNROT, Elias. (1966), *Kalevala-Fin Destanı (Runo 26-50)*. Obuz, L; Obuz, M. (Çev.). Ankara: Balkanoğlu Matbaacılık.
- MACCLANCY, J. (1986), *John Layard, Jungian and Anthropologist, Malinowski*.
- MİLLER, A.D. (2000), *The Epic Hero*. Batımore and London: The Johns Hopkins University Press.
- MUKASOV, M. (2013), *Kırgız Destanları: Kurmanbek*, U. Alimov (Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- MUTLU, E. (1998), *İletişim Sözlüğü*, Ankara: Ark Yayınevi.
- NASKALİ, Emine (1999), *Altay Destanı-Maaday Kara*. İstanbul: YKY.

- ÖZKAN, Fatma (1997), *Altın Arığ Destanı*. Ankara: Biliş Yayınları.
- ÖZTEKİN, A. (2011), İbn Arabî'nin "Âyân-ı Sâbite"si ile Jung'un "Arketipler"i Üzerine Bir Değerlendirme. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 52 (1), 293-303.
- REICHL, Karl. (2011), *Türk Boylarının Destanları*.(2.bs.). M. Ekici (Çev.). Ankara: TDK Yayınları.
- Rivers, Benedict And Others, Essays on Culture And Personality* (Ed. George W. Stocking), USA: The Board of Regents of The University of Wisconsin System.
- SPIES, Otto (1941), *Türk Halk Kitapları*. B. Gönül (Çev.). İstanbul: Rıza Koşkun Basımevi.
- STEVENS, A. (1999), *Jung*(Çev. Ayda Çayır), Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- ŞAHİN, H. İ. (2012), Türkmenistan Sahası Köroğlu Anlatmalarında Kadın Tipler. Prof. Dr. Mine Mengi Adına Türkoloji Sempozyumu: 20-22 Ekim 2011 - Adana: Bildiriler (s. 563-572).
- TEMUR, Nezir (2012), *Manas Destanı'ndaki Tipler Üzerine Bir İnceleme*. Ankara: Kurgan Edebiyat Yayınları.
- THOMPSON, Stith. (1955), *Motif-İndeks Of Folk Literature*I, II, III, IV, V. Ciltler. Bloomington: Indiana University Press.
- TOK, Nafiz (2003), *Kültür, kimlik ve siyaset*. İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- TURGUNBAEV, Caştegin (1996), *Er Töştük Destanında Bildirme Kipleri Çekimleri*. Yüksek Lisans Tezi, Çukurova Üniversitesi. Adana.
- ÜÇÜNCÜ, Kemal (2006), *Kazak Türklerinin Kahramanlık Destanı - Alpamiş*. İstanbul: Töre Yayın Grubu.
- WAUGH, R. (1995), *Word, Breath, and Vomit: Oral Competition in Old English and Old Norse Literature* (Kelime, Nefes ve Kusma: Eski İngilizce ve Eski Norveç Edebiyatında Sözlü Yarış). *Oral Tradition*, 10 (2), 359-386.
- YILDIZ, Naciye (1995), *Manas Destanı (W. Radloff) ve Kırgız Kültürü ile İlgili Tespit ve Tahliller*. Ankara: TDK Yayınları.
- ZHİRMUNSKY, V. (1969), *Epic Song And Singers in Central Asia*. *Oral Epics Of Central Asia* (s. 269-339), Cambridge University Press.